

MAGYAR AFRIKA TÁRSASÁG
AFRICAN-HUNGARIAN UNION

AHU MAGYAR AFRIKA-TUDÁS TÁR
AHU HUNGARIAN AFRICA-KNOWLEDGE DATABASE

AGÜERO, Irma

A szinkretizmus és a transzkulturáció fogalma / The Concept of Syncretism and Transculturation

Eredeti közlés /Original publication:

Néprajzi Értesítő 1979, 61, kötet, 31–64. old

Eredeti Elektronikus újraközlés/Electronic republication:

AHU MAGYAR AFRIKA-TUDÁS TÁR – 000.001.079

Dátum/Date: 2015. január / January 20.

Az elektronikus újraközlést előkészítette

/The electronic republication prepared by:

B. WALLNER, Erika és/and BIERNACZKY, Szilárd

Hivatkozás erre a dokumentumra/Cite this document

AGÜERO, Irma: A szinkretizmus és a transzkulturáció fogalma / The Concept of Syncretism and Transculturation, *AHU MATT*, 2015, **pp. 1–47. old.**, No. 000.001.079, <http://afrikatudastar.hu>

Eredeti forrás megtalálható/The original source is available:

Közkönyvtárakban / In public libraries

Megjegyzés / Note:

ellenőrzött és szerkesztett szöveg / controlled and edited text

Kulcsszavak/Key words

Magyar Afrika-kutatás, elméleti kérdések: inkulturáció helyettesítése, a transzkulturáció fogalmának bevezetése, a kubai santeria vallási rendszerének ismertetése, a két kultúra egymás mellett élése: a szinkretikus vallásban afrikai (yoruba) és katolikus elemek, kultikus mondák saját gyűjtésből

African studies in Hungary, theoretical questions: substitution of the inculturation, introduction of the concept transculturation, description of Cuban Santeria religious system, coexistence of the two cultures: African (Yoruba) and Catholic elements in the syncretic religion, cult legends from own collection

AZ ELSŐ MAGYAR, SZABAD FELHASZNÁLÁSÚ, ELEKTRONIKUS, ÁGAZATI SZAKMAI KÖNYV-, TANULMÁNY-, CIKK- DOKUMENTUM- és ADAT-TÁR/THE FIRST HUNGARIAN FREE ELECTRONIC SECTORAL PROFESSIONAL DATABASE FOR BOOKS, STUDIES, COMMUNICATIONS, DOCUMENTS AND INFORMATIONS

* magyar és idegen – angol, francia, német, orosz, spanyol, olasz és szükség szerint más – nyelveken készült publikációk elektronikus könyvtára/ writings in Hungarian and foreign – English, French, German, Russian, Spanish, Italian and other – languages

* az adattárban elhelyezett tartalmak szabad megközelítésűek, de olvasásuk vagy letöltésük regisztrációhoz kötött/the materials in the database are free but access or downloading are subject to registration

* Az Afrikai Magyar Egyesület non-profit civil szervezet, amely az oktatók, kutatók, diákok és érdeklődők számára hozta létre ezt az elektronikus adattári szolgáltatását, amelynek célja kettős, mindenekelőtt sokoldalú és gazdag anyagú ismeretekkel elősegíteni a magyar afrikanisztikai kutatásokat, illetve ismeret-igényt, másrészt feltárni az afrikai témájú hazai publikációs tevékenységet teljes dimenziójában a kezdetektől máig./The African-Hungarian Union is a non-profit organisation that has created this electronic database for lecturers, researchers, students and for those interested. The purpose of this database is twofold; on the one hand, we want to enrich the research of Hungarian Africa studies with versatile and plentiful information, on the other hand, we are planning to discover Hungarian publications with African themes in its entirety from the beginning until the present day.

A SZINKRETIZMUS ÉS A TRANSZKULTURÁCIÓ FOGALMA¹

Irma Agüero

Disszertációmban többször hivatkozom Roger BASTIDE egyik megállapítására:

¹ Hultkranz, A.: *General Ethnological Concepts*, Copenhagen, 1960 szerint: Syncretism (from Gr. syngkretizein = combine against a common enemy, later = confusion with). Fr. syncretisme; Sp. sincretismo; C. Synkretismus; Sw. synkretism. S. —the process of fusing two different religious ideas or systems which are usually analogous. S. is. a form of *adaptation*, and may be said to constitute the religious counterpart to Herskovits' concept *reinterpretation*. Cf. *acculturation*. Lit.: Herskovits, M. J.: *Man and His Works*, New York, 1949. Transculturation (from Lat. Trans = beyond, and cultura = culture) Fr. transculturation; Sp. transculturación; G. Kulturausgleich; Sw. transkulturation. T.– reciprocal or bilateral acculturation, i. e. an acculturational situation where both the engaged culturegroups affect each other. The term was introduced in 1940 by F. Ortiz, who certainly used it in the sense presented above, at the same time wanted it to take the place of *acculturation*. He thinks „that the word transculturation better expresses the different phases of the process of transition from one culture to another because this does not consists merely in acquiring another culture, which is what the English word acculturation really implies, but the process also necessarily involves the loss or uprooting of a previous culture, which could be defined as deculturation. In addition it carries the idea of the consequent creation of new cultural phenomena, which would be called neoculturation”. This opinion was endorsed by Malinowski when in his introduction to Ortiz' book he stated that the term t. gives no implication of one standard dominating all phases of *culture change*; on the contrary it shows a transition in which both sides are active, each contributing its quota, and each merging into a new reality of civilization. However, as stressed by Beals, despite Malinowski's enthusiasm „one finds no serious consideration of the reciprocal aspects of culture contact in any of his own publications.” In Spanish-speaking countries the term t. has been preferred to the term acculturation. (Indeed, one author wants to use the term conculcuration as a clearer conceptualization of the content in the term t.) However, the term a. is now in common use and ought to be kept, as t. really describes only one phase of the complicated process most of us call acculturation. Lit.: Beals, R.: Acculturation, in.: Kroeber, A. L.: *Anthropology Today*, Chicago, 1953. – Escandell Bonét, B.: Ciencia de la cultura, „acculturation” y americanismo, *Revista de la Universidad de Madrid*, 1954, Vol. 3, No. 9. – Ortiz, Fernando: *Contrapunteo cubano del tabaco y el azúcar*, Havana, 1940. – Ortiz, Fernando: *Cuban Counterpoint: Tobacco and Sugar*, New York, 1947. – Hultkrantz, Ake: *General Ethnological Concepts*, Copenhagen, 1960.

„Egy utolsó fontos megjegyzést kell tennünk: az amerikai kontinens az etnikum és a kultúra szétválásának különleges példajaként adódik.”²

Azért idézem ezt, hogy ismételten aláhúzzam: a dolgozatomban leírt jelenségek nem kötődnek szorosan valamely meghatározott társadalmi osztályhoz, réteghez vagy fajhoz.

Szinkretizmuson két vagy több különböző vallási gondolat vagy rendszer fúziójának folyamatát értjük. Ecsedy Csaba azt írja a *Néprajzi Lexikon*ban, hogy

„...a szinkretizmus csak a hasonló vallási rendszerek kapcsolatára vonatkozik, amelynek során a befogadó kultúra behelyettesíti vallásában a másik kultúra vallásának differenciáltabb vagy hatékonyabbnak vélt elemeit”.³

Azonban másképpen kellene megközelíteni e fogalom kubai vonatkozását. Itt behelyettesítés helyett kiegészítésről kellene beszélni. És nem azért történik a szinkretizmus, mert „a másik kultúra vallásának differenciáltabb vagy hatékonyabb elemei” vannak, hanem azért, mert az adott történeti-társadalmi körülmények között ez volt az egyetlen lehetőség arra, hogy az afrikai kulturális elemek valamiféleképpen fennmaradjanak. Hogy hogyan alakult tovább ez a folyamat, majd később fogjuk tárgyalni. Elöljáróban csak annyit, hogy mindezt egy reinterpretációs folyamat követte. Valamennyi nagy vallás (keresztény, muszlim, buddhista stb.) keveredés eredménye, de ezekben az esetekben az új vallás teljesen alárendelte, a maga képére formálta az átvett elemeket, pl. a zsidó elemek a kereszténységben. Ott egy merőben más folyamatról van szó. Az afro-kubai vallások megőrzik, és csaknem eredeti formájában konzerválják a két- vagy többféle alkotóelemet (például: katolikus + joruba, katolikus + bantu + jómba), és ugyanakkor tükrözik a kubai lakosság összetételét és egyáltalán a kubai kultúrát. Hangsúlyozni szeretném, hogy bár a kubai kultúra afro-európai, ennek ellenére meglepően egységes. Ahogy keveredtek a különböző fajták, ugyanúgy keveredtek szokásaik, művészetük, zenéjük, konyhaművészetük, hiedelmük, öltözködésük, nyelvük, a mindennapi élet igényeihez alkalmazkodó viselkedésminták, egyszóval minden.

² „La ultima observación importante que nos queda por hacer es que America nos ofrece el cuadro extraordinario de la ruptura entre la étnica y la cultura.” Bastide, Roger: *Las Americas Negras*, Paris, 1967, 14. old.

³ Ecsedy Csaba: *Néprajzi Lexikon* „Szinkretizmus” címszava. Kézirat.

Kubában a rasszizmus elhanyagolható. Ha valakinek fehér a bőre, fehérnek mondják még, ha egyik szülője fekete is. Ha pedig fekete bőre van, feketének tekintik, függetlenül attól, hogy az egyik szülője fehér. Tiszta fehér vagy tiszta fekete fajtájú ember gyakorlatilag alig van Kubában, ezért a bőrszínnek annyi jelentősége van, mint máshol a hajszínnek. Ha valakire azt mondják, hogy néger vagy mulatt, ez nem jelent pejoratív, becsmérő jelzőt, mint például az USA-ban. A *santerók* (joruba papok), a *palerók* (bantu vallás papjai) és az *abakuák* (titkos társaság tagjai) között egyaránt találhatók fehérek, feketék és mulattok, sőt, az abakuáknál, azaz a titkos társaságokban már valószínűleg többségben vannak a fehérek.

És még valami, ami az előbbieket bizonyítékaul szolgál: ezek a vallási közösségek megőrizték a joruba, kikongo, efik nyelvet. Például a santerók a mai napig folyékonyan beszélnek jorubául, hiszen a „santeroképzés” egyik fontos mozzanata a poruba nyelv elsajátítása.⁴

A transzkulturáció fogalmát Fernando Ortiz kubai néprajzkutató és jogtörténész határozta meg 1940-ben megjelent „Contrapunteo Cubano del Tabaco y del Azucar” című művében, és azóta ez a meghatározás elfogadott a szakirodalomban. Megkülönböztette a transzkulturáció fogalmát az eddig elfogadott és azóta is alkalmazott akkulturáció fogalmától.

⁴ Én magam egy nagyon érdekes jelenet tanúja voltam. 1969-ben Magyarországon járt a kubai népi együttes. Egyik tagja adatközlőm volt még Kubában. Egy este eljöttek velem a nigériai nemzeti ünnepségre, amelyet a Budaörsi úti Nemzetközi Előkészítő Intézetben tartottak. Hatan jöttek velem (két mulatt nő, két mulatt férfi és két fehér férfi). Műsor után az intézet igazgatójának szobájában beszélgettünk az itt tanuló nigériai diákok egy csoportjával. A négy kubai férfi egyszerre csak jorubául kezdett beszélgetni a nigériaiakkal. Hosszasan értekeztek a különböző istenségekről. A kubaiak ugyanis értesültek arról, hogy az egyik nigériai fiút Babatundénak hívják, és megkérdezték tőle, hogy hová való, és kik a rokonai. A joruba kultúrának szentelt fejezetben láthatjuk, miért éppen Babatunde neve keltette fel honfitársaim érdeklődését. Nigériai és kubai szokásokról beszélgettek, közmondásokat, imákat mondtak egymásnak, és végezetül joruba dalokat kezdtek énekelni. A magyarok, akik jelen voltak, nem akartak hinni a szemüknek és a fülüknek (főleg azért, mert a fehérek is folyékonyan beszéltek jorubául), de még számomra is meglepő volt, mert azt hittem, hogy Kubában a santerók, akik egyébként folyékonyan beszélnek jorubául, e nyelv olyan archaikus állapotát őrzik, amelyet a mai nigériai jorubák nehezen értenek. A mai civilizáció termékeiről, a televízióról, a labdarúgásról, a számítógépekről biztosan nem tudtak volna olyan könnyedén társalogni, de ez mit sem változtat a lényegen: a fehér és mulatt kubaiak bebizonyították a mai joruba fiataloknak, hogy Kubában őrzik a joruba hagyományokat.

Az akkulturáció klasszikus definícióját Redfield – Linton – Herskovits adták meg 1935-ben. Ez a következőképpen fogalmazódott meg:

„Az akkulturáció magában foglalja azokat a jelenségeket, amelyek akkor jönnek létre, amikor a különböző kultúrával rendelkező egyének csoportjai közvetlen, folyamatos kapcsolatba kerülnek egymással, és ebből következően egyik vagy mindkét csoport eredeti kultúrelemeiben változás áll be.

Az akkulturáció ezen definícióját meg kell különböztetnünk a kultúráváltástól (culture change), amelynek csak egyik aspektusa, és az áthatásról (assimilation), amely néha csak fázisa az akkulturációnak. Ugyancsak szükséges elkülöníteni a diffúziótól, noha ez előfordul az akkulturáció minden esetében, s nemcsak egy olyan jelenség, amely gyakran helyet talál a népek közötti kapcsolat fenti, a definícióban részletezett típusainak előfordulása nélkül is, hanem az akkulturáció folyamának egyik nézőpontját is alkotja.”⁵

Ezzel szemben a transzkulturáció egy új kultúra létrejötte új körülmények között oly módon, hogy egyik eredeti kultúra sem szorul háttérbe vagy merül feledésbe, egyik sem szívja magába a másikat. A kubai transzkulturáció folyamatában egyik kultúra semvész el, hanem új kultúrában olvadnak össze. Az újban felfedezhetők az eredeti kultúrák vonásai, csak hogy ezek a vonások rendszerint más funkciót töltenek be, más közegben jelennek meg, az új társadalmi valóságnak és igényeknek megfelelően. Itt nem áll elő olyan helyzet, mint a kulturális fúzióban. A „The Social Science Research Council” szemináriumán⁶ úgy definiálják a „Cultural fusion”-t, mint a kulturális alkalmazkodás egy típusát, amelyben két önálló rendszer közeledése hozzávetőlegesen kölcsönös, bár valószínűleg sohasem egyenlő. Eredménye lehet egy harmadik rendszer, amely az eredeti két rendszer eltűnésével alakul ki, ellentétben a transzkulturációval, ahol egyik sem tűnik el. A „fusion” vagy mindkét érintkező kultúra alapvető körvonalait eltörli, vagy legalábbis nem hoz létre olyan harmadik kultúrát, amelyben a körvonalak teljesen tisztán megtartanak önállóságukat. Mint látjuk, a mi esetünkben nem ez a helyzet áll fenn. Bronislaw Malinowski hagyta jóvá a transzkulturáció Fernando

⁵ Redfield – Linton – Herskovits: Memorandum on the Study of Acculturation, *Man*, 1935, 162. old. (Ecsedy Csaba fordítása.)

⁶ The Social Science Research Council Summer Seminar on Acculturation: An Exploratory Formulation, *American Anthropologist*, Vol. 56, 1954, 987–988. old.

Ortiz által bevezetett fogalmát a szakirodalomban. A kubai tudós „Contrapunteo Cubano del Tabaco y del Azucar” című művének előszavát Malinowski írta. Ebben kifejti, hogy a transzkulturáció fogalma mennyivel pontosabb és kifejezőbb, mint az addig használt akkulturáció vagy inkulturáció fogalmak. Ebben a tanulmányban Malinowski azt írja, hogy

„...minden kultúra – vagy ahogy mostantól kezdve fogjuk mondani, minden transzkulturáció – változás, olyan folyamat, amelyben az ember mindig ad valamit cserébe azért, amit kapott. Olyan folyamat ez, amelyben új, összetett és bonyolult valóság keletkezik. Valóság, amely nem a jellemzők mechanikus halmaza, de nem is mozaik, hanem új, eredeti és önálló jelenség. E folyamat leírásához, a latin tövekből álló transculturatio szó olyan terminust nyújt, amely implicite nem foglalja magában azt a tényt, hogy egyik kultúra magába olvasztja a másikat, hanem átmenetet két kultúra között, holott mind a kettő aktív, kölcsönösen hozzájárulnak az újhoz különböző mozzanatokkal, és mindkettő részvevője egy új valóságnak megfelelő civilizáció keletkezésének.”⁷

Malinowski Fernando Ortiz-szel való legmesszebb menő egyetértése bizonyítékként pár sort idéz a „Methods of Study of Culture Contact in Africa” című tanulmányából:

„...több alkalommal hangsúlyoztam már, hogy a kultúrák érintkezését, összeütközését és átalakulását nem értelmezhetjük úgy, hogy egy »akkulturált« emberi csoport teljesen elfogad egy adott kultúrát. Amikor a fekete kontinens viszonylatában európaiak és afrikaiak közötti érintkezésről írtam, igyekeztem rámutatni arra, hogy e két fajta kölcsönösen és egyaránt átvett európai és afrikai elemeket. Ennek során mind a két fajta átalakítja a kölcsön vett elemeket, és ezeket beépíti egy teljesen új és önálló kulturális valóságba. De a kultúrák változásának eredménye nem tekinthető a kölcsön vett elemek mechanikus keverékének.”⁸

Az előszó a következő szavakkal fejeződik be:

⁷ Ortiz, Fernando: *Contrapunteo Cubano del tabaco y del Azucar*, Havanna, 1940, XIII. old.

⁸ Malinowski, B.: *Methods of Study of Culture Contact in Africa*, in: Ortiz, F.: I. m., XV. old.

„Azt hiszem, elég világosan kifejtettem, mennyire közel áll véleményemhez Fernando Ortiz elemzése. És nem szükséges hozzátennem, hogy erre büszke vagyok.”

Közismert ez a kulturális összeolvadás a kubai zenében és irodalomban (például Nicolas Guillen költészete). De ez a kulturális kölcsönhatás nem korlátozódik a művészetekre: a kubai életnek nincs szinte egyetlen olyan része sem, amelyből hiányoznának az afrikai és az európai jelenségek, helyesebben ezek szerves vegyülete. Dolgozatom keretei nem teszik lehetővé, hogy ezek mindegyikére vagy akár fő csoportjaira kitérjek. Mégegyszer hangsúlyozom tehát, hogy jelen dolgozatom a vallás – a szinkretizmus – oldaláról közelíti meg és tárgyalja a transzkulturáció fogalmát.

Ahogy Fernando Ortiz mondta:

„Kuba igazi története ennek a kusza transzkulturációs folyamatnak a története.”⁹

Természetesen ez csak a kultúrtörténetre vonatkozik. Tudvalevő, hogy a sziget indián őslakossága a hódítás során és a gyarmatosítás kezdetén elpusztult. Ha képesek lettek volna rá, akkor sem volt lehetőségük alkalmazkodni az új életkörülményekhez. Az indiánok egykori életére csak növény-, állat- és helységnevek utalnak.

A hódítást követően a bevándorlók (spanyolok, portugálok, zsidók, olaszok) és néger rabszolgák szinte kiapadhatatlan folyamatát a 15. század óta a fajták állandó keveredése kíséri. Kuba fokozatosan vált félvér országgá. Az amerikai kontinensekről jöttek indiánok, angolszászok, a 19. század második felétől pedig kínaiak (ők pótolták a néger rabszolga munkaerőt, miután hivatalosan betiltották a rabszolga-kereskedelmet), akik szintén elszakadtak a szülőföld szokásaitól, társadalmuktól, kultúrájuktól, és egy számukra új, idegen világba kerültek. Mindegyikük kétoldalú folyamaton ment keresztül. Elvesztették saját kultúrájuknak az új életfeltételekhez nem alkalmazkodó, be nem illeszthető jelenségeit, és befogadták az új kultúrát.

A konkrét körülményekhez való ilyen alkalmazkodás eredménye az afro-európai transzkulturáció Kuba földjén, de ez a transzkulturáció egyben a kétféle kultúra hordozóinak keveredése, egymásra hatása és szoros együttélése. Ez is hozzájárult, hogy Kubában általában nem volt szegregáció. A szigorú szegregációban ugyanis annyira elkülönül a rabszolga a

⁹ Ortiz, F.: I. m., 99. old.

rabszolgatartótól, hogy gyakorlatilag nincs kölcsönös áthatás. Az Amerikai Egyesült Államokban például az angolszász kultúra szinte felismerhetetlenné tette az eredeti afrikai kultúrákat. A szigorú elnyomás körülményei között a rabszolgák őskultúrája jóformán teljesen „elfelejtődött”. Ezért az egyesült államokbeli néger mozgalmak keresik az „afrikai gyökereket”, a színes bőrűek „saját személyiségét”, amely különbözik attól, amit a rabszolgaság rájuk kényszerített.

Kubában ez a „személyiség” soha nem veszett el, hanem új jelenségekkel gazdagodott, mint ahogy újakkal gazdagodott a Kubában letelepedett európaiak „személyisége”, kultúrája is.

A következő fejezetekben a joruba kultúrát és az abakua titkos társaságot fogjuk tárgyalni.

A joruba kultúra

A jorubák Délkelet-Nigériában élnek, számuk jelenleg 11 millióra tehető. Pontos és tömör jelentést ad William Bascom róluk:

„Their tradition of urban life gives them an unique place not only among Africa societies, but among nonliterate peoples the world over. In economics, government, and in particular in art and in religion they rank with those others. Among West African groups they represent the highest level of cultural achievement in sub-Saharan Africa. They are of additional interest because the contribution which Yoruba slaves and their descendants have made to the culture of the Caribbean and South America, in particular of Cuba and Brazil. Nearly all of the slaves brought to the Americas came from West Africa, between Senegal and Angola, and no African group has had greater influence on New World culture than the Yoruba.”¹⁰

A jorubákat Brazíliában *nago* néven, Kubában pedig *lukumi* néven ismerik. Idevág Robert Smith állítása:

„But the Yoruba seem never to have constituted a single political entity; their very name was confined until less than a century ago to the northern group among them, the Oyo (from whose own name it perhaps derives), while the rest were called by the different names of the

¹⁰ Bascom, William: *The Yoruba of Southwestern Nigeria*, Stanford, Stanford University, 1969, 1. old.

proliferating kingdoms. Their language, despite its many dialects, provides the main evidence of a common origin and cultural heritage; the name sometimes applied to his language, *anago*, has been used by their neighbours, especially the Dahomeans, to describe the people, while another name, or nickname, was Olukumi (»my friend«).¹¹

Viszont a joruba eredetű kultúrát a *santeria* (szent közösség) név alatt ismerik Kubában. Az elnevezés már spanyol, és a katolicizmussal való szinkretizmusra utal: *santo* = szent, *santeria* = sokszentség. Ők alkotják a legnépesebb vallási közösségeket Kubában, sok közösséget létesítettek, és ők képviselték a legmagasabb szintű afrikai kultúrát.

Jól kidolgozott, többistenhitű vallási rendszerük volt, papi hierarchiával, amelyben idővel – ahogyan „mulattizálódott” a társadalom – egyre könnyebb lett a felfelé haladás, mert ennek a felemelkedésnek a kontinensen nincs akkora jelentősége, mint a régi hazában, azaz nem jelent egyben felfelé haladást a társadalmi ranglétrán.

Ezek a vallások – de még a katolicizmus is – kívül rekedtek a gazdasági és politikai rendszer keretein. Érdekes jelenség ez. Mindenki meg van keresztelve, de hogy azon túlmenően ki mit csinál, kit mit imád, egyszerűen jelentéktelen, feltéve, ha nyilvánosan nem ütközik össze az uralkodó erkölcsi normákkal, viselkedésmintákkal és a hatalmi szféra szabta magatartásokkal.

A nigériai jorubáknál rendkívül fontos a halottkultusz. Egy nemzetségen belül, patrilineáris leszármazás alapján mindig újra és újra születnek az emberek.

Bascom a következőket írja:

„A halál után az emberben lévő több lélek elszáll, és rendszerint felmegy az égbe, addig, amíg a főlélek, azaz az *eleda* („őrangyal”) újjá nem születik. Szokásos, hogy az emberek a saját nemzetségükön belül reinkarnálódnak patrilineáris leszármazottaikban. Ha a gyerekek azonos neműek, mint a bennük reinkarnálódott ős, *Babatundenak* (Újjászületett Apának) vagy *Jetundenak* (Újjászületett Anyának) fogják őket nevezni. De azért az ősök reinkarnálódhatnak tőlük különböző nemű gyerekekben is. A reinkarnált ős azonosítása történhet egyrészt lélektani, jellembeli vagy viselkedésbeli hasonlóság alapján, másrészt az álmok alapján (amelyekben az ős megmondja valamelyik családtagjának, hogy kiben rein-

¹¹ Smith, R.: *Kingdoms of the Yoruba*, London, 1969, 11. old.

karnálódik), vagy a *babalawo* (jósló főpap) jóslatai alapján (amelyek az újszülött gyermekhez vagy a várandós anyához irányulnak).¹²

De mi történik Kubában? Mint mondtuk, nem nagycsaládok vagy nemzetségek szerint szállították el a rabszolgákat Afrikából, hanem különféle népeket összekeverve. Rendszerint a legfiatalabbakat és legerősebbeket vitték el, így ritkán került közéjük tekintélyes és magas rangú vallási személyiség, hiszen ezek általában idősebb emberek voltak.

Az ültetvényekre szintén több népből származó csoportok kerültek: még ha a vérrokonok esetleg ugyanahhoz a gazdához kerültek is, együttlétük nem tartott sokáig, akármikor el lehetett őket választani. Akár az anyát a gyerekektől, a feleséget a férjétől, vagy a rokonokat és törzsbelieket. A rabszolgatartónak csak az volt fontos, hogy erős rabszolgái legyenek. Ezért párosítani is szokták őket, akárcsak az állatokat, fizikai tulajdonságuk szerint.¹³

Mindezekből következően az eredeti kultúra szükségszerűen megszűnt vagy háttérbe szorult, hiszen felbomlottak a leszármazási rendszerek.

A joruba eredetű vallási közösségeket „Casa de Santo” (szentnek a háza) néven ismerik Kubában. A „Casa de Santo” tulajdonképpen megfelel egy nigériai joruba ágazatnak.¹⁴ Ez azonban nem társadalmi, hanem kizárólag vallási szervezet. Így az emberek nem születés vagy férjhez menés útján kerülnek be a közösségbe, hanem avatási szertartással. Épp ezért Kubában az avatás a vallási élet legfontosabb mozzanata, amelynek az a sajátossága, hogy az avatás során a beavatott kettős értelemben születik újjá. Egyik a „szimbolikus”, a „klasszikus”, a minden avatási szertartással járó új életre való újjászületés. A másik pedig, funkcionális, mert ezentúl a beavatott egy vallási csoporthoz fog tartozni, a „casa de santo”-hoz, és ez a hovatartozás épp olyan jellegű, mint amikor az anyaországban egy újszülöttnel vagy újdonsült feleséggel szaporodik az ágazat.

¹² Bascom: I. m., 71. old.

¹³ „A telivér kreolcskák ötszáz peso körül kóståltak. A megtermett, izmos négerek – a ‚gránátosok’ – gyerekeit mondták telivéreknak. A ‚gránátosok’ kíválságos helyzetet élveztek. A gazda válogatta ki és egészséges, jó húsban lévő nõkkel pároztatta õket. A barakkon kívül, egy helyiségben összezárták a kettõt, hogy szeretkezzenek, azután az asszonynak minden évben erõs magzatot kellett szûlnie. Mondom, mintha barmokat tenyésztettek volna.” Barnet, M.: *Fekete sors az Antillák gyöngyén.*, Budapest, Kossuth, 1972, 34. old.

¹⁴ „Every Yoruba is born into a patrilineal clan (idile) whose members are descended from a remote common ancestor.” Bascom: I. m., 42. old.

Bascom a következőket írja a joruba ágazatról:

„Clan members are spoken of as ‚children of the house’ (om ilé) with males distinguished as ‚sons of the House’ (omo ibinrin ilé). All clan members, male and female, are considered to be blood relatives (ebi ibatan)... Finally in many compounds there are outsiders or ‚strangers’ (alejo) who are not related to anyone in the compound, perhaps having come from another town. Some of these are permitted to settle permanently in the compound marrying and raising families whose males may continue to reside in it; they are counted among the ‚people of the House’ (ara ilé), but not are relatives.”¹⁵

A „Casa de Santo” felépítése a következő volt: A piramis lábánál a *hivők* álltak, akik esetleg egyik vagy másik szent attribútumait, láncait kapták, de még nincsenek felavatva. Megfelelnek a jorubai „people of the house”-nak.

A következő lépcsőfokot az újonnan beavatottak foglalták el. Az újoncot *iyabónak* nevezik, függetlenül attól, hogy az illető férfi vagy nő. Joruba-földi megfelelőjükről Bascom azt írta:

„A man refers to his wives simply as wife (iya), or he may speak of the one to whom he has been longest married as his „senior wife” (iyale) and to the others an „junior Wife” (iyawo).”¹⁶

Kubában az *iyabo* fogalmat tágabban értelmezik. A nigériai jorubáknál kívülről csak a feleségek szaporíthatják az ágazatot. A „Casa de Santo”-ba nemtől, kortól és rokonsági viszonyoktól függetlenül lehet bekerülni. Ezért nincsen ellentmondás az *iyabo* szó használatában, amennyiben fogalom lényegét tekintve *újoncot* jelent. E fogalom nem megfelelő értelmezését tapasztaljuk a szakirodalomban, amikor is azt állítják a szerzők, hogy az avatás az afro-amerikai vallásoknál egyszerű jelképes házasság egy adott istenséggel, figyelmen kívül hagyva azt a minőségi változást, amely az Újvilágban történt, vagy legalábbis Kubában.

Az endogámia szigorúan tilos a „Casa de Santo”-ban (akárcsak a joruba ágazatban). Viszont házasság után az a fél, amely nem tag, beavatathatja magát az adott közösségbe. Még a tagok vér szerinti rokonai is kizárólag avatás útján kerülhetnek be a közösségbe. A tagság nem örökölhető; még ha a két szülő tagja is a „Casa”-nak, gyereük csak avatás után lesz tagja a közösségnek. Az avatás viszont rendkívül költséges szer-

¹⁵ Bascom: I. m., 43–44. old.

¹⁶ Bascom: I. m., 51. old.

tartás, nem engedheti meg mindenkinek magának a hívők közül, hogy azon átessen. Ez volt a „conspicuous consumption”¹⁷ klasszikus példája Kuba-ban. Ennek is köszönhető, hogy a „hívők” serege összehasonlíthatatlanul népesebb, mint a beavatottaké.

Vezető szerepet tölt be a *babalocha* (pap) és az *iyalocha* (papnő), akiket már régen beavattak, és utána kiegészítő szertartásokon estek át, akik varázsolhatnak, új „Casa de Santo”-t alapíthatnak, vezetik az avatásokat, és jósolhatnak a *diloggun* nevezetű 16 kauricsigából álló jövődölési rendszerrel. A nép *santero*, *santera* néven ismeri őket.

A „Casa de Santo” fenntartása, az isteneknek tartott ünnepek, az áldozatok és tiszteletdíjak nagy anyagi terhei a hívőkre hárultak.

A piramis csúcsán a *babalawo*-k álltak. Ez a legmagasabb kategória kizárólag férfiakból áll. Csak ők jósolhatnak az *Ifá* táblával. Rendkívül bonyolult jóslási rendszer ez. A *babalawo*knak évekig kell tanulniuk, hogy elsajátíthassák. Bascom azt írja a jorubai *babalawo*krol, hogy

„...the *babalawo* as they are known are both diviners and priests of Ifa, the God of Divination, and although they are distinguished from the doctors or ‘medicine man’ they also prepare charms and medicines.”¹⁸

Van még egy külön kategória, a *batá-dobosok*. Ők teremtik meg az ünnepek zenei kíséretét. A *baták* szent dobok együttesét alkotják, amely három dobból áll. Kizárólag Shangó gyerekei szólaltatják meg a dobokat, és közülük is csak meghatározott személyek. Hét éven keresztül tanulnak dobolni e kétfenekű dobokon. A legnagyobb dob *iyá*-nak, a középső *okónkole*-nek és a legkisebbet *itótele*-nek nevezik. A dobokat egyetlen avokado fa törzséből készítik el, a belsejébe különböző magokat tesznek, és két ütőfelülete körül csörgők vannak. A dobok jelentőségét mutatja, hogy az ünnepeken (*toques de santo* – dobolások a szenteknek) ők szabályozzák a transzokat. A dobolási sorrend ugyanis nagyon merev és változatlan. Az isteneknek a következő sorrendben dobolnak: Eleggua, Oggun, Ochosi, Babalu Ayé, Obatalá, Chango Yemayá, Ochun, Oyá és végezetül újra Eleggua, mert Elegguával kell minden kezdeni és mindent befejezni.

¹⁷ A „mutatós fogyasztás” (conspicuous consumption) minden primitív nép szokása, de megtalálható civilizációkban, sőt, mindmáig az európai fejlődésben is. A nagy ünnepek, vallási szertartások, családi események alkalmával elfogyasztott, szétajándékozott stb. javak mennyisége gyakran a legsúlyosabb nyomorba döntheti a társadalom tagjait. Ecsedy Csaba jegyzete, in: Polányi Károly: *Dahomey és a rabszolgakereskedelelem*, Budapest, 1972, 139. old.

¹⁸ Bascom: I. m., 70. old.

A „toque de santo”-n a batá-dobosok leülnek a terem felső végében, és elkezdenek dobolni. Elhelyezkedésük a következő:

nézők

oooooooooooooooooooo	oooooooooooo	oooooooooooo oooooooooo
ltotele		o o o o o o o o o o
lyá		o o o o o o o o o o
Okonkole		o o o o o o o o o o
oooooooooooooooooooo	oooooooooooo	oooooooooooo oooooooooo

nézők

Amikor Elegguának dobolnak, Eleggua azon gyermekei, akik lelkileg erre fogékonyak, transzba esnek, és a kör közepén táncolnak. Módos házban több öltözete van minden szentnek. Így, amikor a hívők transzba esnek, beviszik őket a szobába, és felöltöztetik, hogy kedvükre tudjanak táncolni.¹⁹ Minden szentnek másként dobolnak. Amikor a dobosok meg-

¹⁹ „Entonces el poseso se despoja de sus indumentos que no pertenecen a la cultura africana ancestral, como zapatos, medias, ligas, peinetas, aretes y los vestidos usuales, y se le pone ropaje especial y del color peculiar del correspondiente diós por él personificado y los collares de abalorios y otros adornos simbólicos. Los orichas ‚machos’ usan chaquetilla, pantalones y gorro o corona; las hembras visten batas muy holgadas y descendidas y se adornan con collares, pulseras y cintas. Como quiera que un ‚santo’ váron se ‚sube’ así en una mujer como en un hombre y vicerersa, si Yemayá se ‚sube’ en un hombre en vez de una mujer se le ponen pantalones; pero si a una mujer se le sube un santo ‚macho’ entonces se le ponen calzones y no una bata. Los ropajes con que se engalanan los ‚santos subidos’ son lujosos, generalmente de seda del color del ‚santo’ y con bordados a manó alusivos a los emblemas del oricha. Así, por ejemplo, a Yemayá en la falda se le bordan pavos reales, patos, botes y otros emblemas marinos; para Ochun flores de diversos colores; para Obatalá la figura de la católica custodia del Santísimo Sacramento, etc. Además, a cada oricha que baila se le pone en sus manos un utensilio emblemático, como un báculo, un garfio, una flecha, un cuchillo, una muleta, un abanico, un espanta-moscas etc, según el dios que sea. Y cada danza suele ser acompañada, aparte de la orquesta de los tambores batá y de los cánticos privativos de cada dios, con el intermitente son del acheré o agogó, instrumento idiófono, que le corresponda. Acaso el dios Changó sea el que merece mejor atuendo todo rojo y compuesto de unos pantalones a las rodillas y de una chaqueta corta, como un bolero. En su cabeza lleva una corona que recuerda su realeza, y en su manó el oché, o sea, su típica hacha doble con la cual lanza golpes a diestra sibientra. En ciertos bailes de los orichas adquiere una esencial importancia la pantomima, la cual se

változtatják az ütések ritmusát, a jelenlévő szentek azonnal elszállnak (egyszerre több egyforma szent jöhet be, például 4 Eleggua), hogy az utána következő jöhessen be. És így megy végig a dobolás az összes szentnek.

A kétfenekű batá-dobokat Kubában mindkét felén ütik, és az ünnepség jellege szintén kubai (itt újra találkozunk a férfiak elsőbbségével a szentek között).²⁰

Kubában, akár csak Nigériában²¹ a joruba panteon igen nagy: nemcsak azért, mert sok az istenség, hanem mert minden istenségnek több, térben is, időben is különböző, úgynevezett „életútja” van. Egyszerre fiatalok, javakorabeliek és nagyon öregek, alázatosak, bátrak, csapodárok, féltékenyek, kacérok, szeplőtelenek, pletykások, önféjűek, erősen erotikusak, frigidek stb. Az új körülmények között könnyű volt az új istenségeket befogadni vagy új kalandokkal és életutakkal felruházni a régieket.

A katolikus szentekkel való szinkretizmusnak több fázisa van. Kezdetben csak kényszerből fakadt: főleg, mert az afrikaiaknak csak katolikus szenteket volt szabad imádniuk, és mert csak katolikus szentek napján volt szabad ünnepet tartani, ugyanakkor nagyon alaposan tanították nekik a katolikus mitológiát, de az új ismeretek felhalmozása során kezdték felfedezni az újabb hasonló vonásokat istenségeik és a katolikus szentek között. Egy következő fázisban, amikor már jobban alkalmazkodtak az új erkölcsi normákhoz és viselkedésmintákhoz, a sajátjukból csak

intensifica más por el uso de caretas en ceremonias especiales.” Ortiz, Fernando: La pantomima entre los negros, *Orbita*, 1973, 248–249. old.

²⁰ „Los tocadores de los instrumentos rituales principales conservaron en America algunos aspectos de su antigua pertenencia a una clase social determinada, de lo que se ha dicho que pertenecian a una casta y constitution grupos especializados al servicio de la corte o pára funciones específicas” ... „Los tamboreros adquieren un reconocido prestigio en el grupo... Además deben recibir determinados derechos en forma de tributo monetario y en animales, velas, cocos, etc.” Chauvet, St.: *Musique Nègre*, Paris, 1929, 25. old. és Carneiro, E.: *Candomblés de Bahia*, Rio de Janeiro, 1961, 99. old, idézi in: León, A.: *Musica Popular de Origen Africano en America Latina*, Havanna, 1969, 45. old.

²¹ „The tendency which we noted in the case of the Ewe-speaking peoples to replace gods which were purely local, and only worshipped by those dwelling in the vicinity, by tribal gods, and by gods worshipped by an entire people, has in the case of the Yoruba tribes been very fully developed, and all the gods possessing any importance are known to and worshipped by the Yoruba-speaking peoples as a whole.” Ellis, A. B.: *The Yoruba-Speaking Peoples*, Reprint of the edition of 1894, 34. old.

azok maradtak fenn, amelyek beilleszkedtek az új társadalomba. Ugyanígy korszerűsítették vallásukat is. Mindaz, ami nem illett össze az új társadalmi rendszerrel, lekopott, elveszett, az új generációk nem vitték tovább.

A legnépszerűbb *oricha*-k (szentek): Obatalá, Eleggua, Ogun, Ochosi Yemajá, Ochun, Oyá, Changó, Babalu Ayé.

Elegguának, Ogunnak és Ochosinak – gyűjtőnevükön a harcosoknak (Guerreros) – sajátos házőrző, vagy egy-egy vállalkozáshoz „utat nyitó” szereppel bírnak, ezért külön oltáruk van (általában az ajtó közelében) minden santeriai pap lakásán. Rendszerint jóval az avatási szertartás előtt kapják meg a hívők a Guerreros attribútumait. A hívő arra törekszik, hogy neki is legyen, még ha nem is áll szándékában beavattatnia magát.

Igaz ugyan, hogy ezek az istenségek azonosíthatók katolikus szentekkel, mégsem ábrázolják őket másként, mint afrikai formájukban. Ha hozzájuk fohászkodnak, még ha katolikus imákat mondanak is nekik, akkor is nagyon ritkán szólítják meg katolikus nevükön, ellentétben Yemával, Obatalával, Ochunnal, Babalu Ayével és Changóval, akiket egyaránt Virgen de Regla-nak, Virgen de las Mercedes-nek, Virgen del Cobre-nak vagy Candad del Cobre-nak, San Lazaró-nak és Santa Barbára-nak szólítanak, és akiket inkább katolikus kegyképpel vagy a szentnek a szobrával ábrázolnak. Érdekes jelenség ez, és úgy vélem, magyarázatát csak sokrétű formában lehet meagdni. A joruba társadalom egyenjogúságra való törekvése figyelhető meg: ugyanis, míg a férfiaké az élet politikai szférája, addig a nők a gazdasági szféra. S az istenségeknél rendszerint hasonló munkamegosztás tapasztalható. Kubában viszont erősen patriarchális, férfiközpontú társadalom alakult ki, ahol a nők nem vettek részt a termelésben, és majdnem kizárólag csak háziasszonyi szerepet töltöttek be teljesen nyilvánvaló okokból: a feudalizmus mindig férfiközpontú társadalmat hoz létre, a spanyolok pedig feudális társadalmukat hozták Kubába. Ahogy említettem, a cukornád konjunktúráig viszonylag kevés rabszolga volt az országban.

A rabszolganőket gyakran házicselédnek használták, nem nagyon dolgoztak a mezőgazdaságban. De nem változott a nők helyzete a cukornád konjunktúra idején sem, amikor egyre több rabszolgát hoztak be. Csak a szegény spanyol, mulatt vagy szabad néger nők dolgoztak, és csak mint varrónők, bábaasszonyok, kofák, szakácsnők stb. A monotermlő

Kubában, a spanyoloktól való függetlenség kivívása után pedig végképp nem volt fontos, hogy egy nő dolgozzon.²²

Ennek megfelelően változott a joruba panteon is. A jellegzetesen férfias és harcos szentek, a „harcosok” azonosíthatók a már felsorolt katolikus szentekkel, de korántsem azonosak, ők a leírt fétisekben laknak, de soha katolikus képeken vagy szobrokon! Lényegük az erő, az igazi erő, melyet a Harcosok Afrikából kapnak, talán ha nem az ősi ábrázolási formában jelennének meg, elveszítenék az erejüket. De a Guerreros külső ábrázolásán túlmenően, kultuszuk tele van katolikus elemekkel.

Eleggua egyesek szerint a legfélelmetesebb istenség, övé az emberek sorsa. Mindig rá kell számítani, ha az ember valamit tenni akar, ha fohászkodik, vagy ha fekete vagy fehér mágiát űz bármilyen istenség segítségével, mindig Eleggua engedélye és közreműködése szükséges. De még az istenek is Elegguára vannak utalva. Egyaránt tönkretelheti az istenek vagy az emberek terveit.²³

1976-os gyűjtéséből származik ez a mítosz arról, hogy hogyan vált Eleggua az Isten (Olofi) kedvencévé:

„Te tudod, hogy van egy oricha, aki mindig az égben van, az istenért sem száll le a földre semmiért, és Olofinak hívják. Minden egyes alkalommal, amikor valamit akarunk csinálni, áldást kérünk tőle. Ha az ember azt mondja, hogy „Isten”, ez ugyanaz, mintha Olofit mondana, és fordítva is. S mi történt? Hát az, hogy egyszer nagyon beteg lett Olofi, nagyon súlyos nyavalyában feküdt. Akkor megbeszélték, hogy oda kéne hívni az égbe az összes szentet, hátha meg tudják gyógyítani. Hát képzeld el, hogy Eleggua fel-felment az égbe, de Szent Péter, az ajtónálló, aki nem más, mint Oggun, elzavarta Elegguát, amikor meglátta azt a koszos, rongyos, mezítláb és mindig falni valót kereső négert, – mert Eleggua nagyon falánk, ez az ismertetőjele, képzeld el, mennyire szereti az evést, hogy itt, a vallásban sem lehet csinálni, semmit anélkül, hogy őt ne etessük, mert mindent megeszik, amit csak adsz neki, még a száraz kenyeret is úgy bekapja, hogy csak na. – Szóval, amikor Szent Péter meglátta ezt a haramiát, minden hajaszála az égnek állt. Ezért gondoskodott Eleggua, hogy nehogy Szent Péter szeme elé kerüljön, és mindig, ha Oggun arra

²² Tudniillik kevés munkalehetőség volt, mi lett volna, ha a nők elfoglalják!

²³ Ilé-Yoruba (joruba-földi), Elegguáról Bascom azt írja: „Even Changó, a God of Thunder, who can kill a person with lightning must first ask Eshu to 'open the road' for him; or he may ask Eshu to use the variety of punishments at his command.” Bascom: I. m., 79. old.

nézett, el is bújt, mert az volt az eltökélt szándéka, hogy bejusson Olofi hálósobájába. Erre feljött Las Mercedes, hozta a galambjait, és jól megtisztította Olofit, de nem gyógyította meg. Utána belépett Yemayá, kacsával tisztította Olofit, de semmi. Később jön Oyá, a temető szüze, aki szintén jól meg akarta tisztogatni füvekkel Olofit, de-neki sem sikerült meggyógyítani a felső hatóságot. Ekkor megérkezett Ochun, La Caridad kacarászva, mosolyogva, mint mindig, tudod, ő a szexepiles miasszonyunk, és megcirógatta Olofit a sárga kendőjével, és Olofi egyre jobban felkapaszkodott az ágyban, mert amikor meglátta azt a szépséges mulatt nőt, annyi arannyal, annyi korál gyönggyel, annyi ékszerrel, mindenáron fel akart kelni, de nem tudott, mert Ochun nem hozott magával orvosságot, csak a veleszületett kurvaságát. Erre Eleggua letépett egy banánt, – mert Changó hozott egy egész banánfűrtöt azért, hogy mikor Szent Péter megszólítaná, felakassza a fűrtöt Olofi ágya fölé, mert az a népség csak úgy tudott gyógyítani, füves tisztításokkal, hókuszpókusszal. – Szóval ott tartottunk, hogy amikor Szent Péter szórakozva nézte, mit művelnek a szentek Olofival, Eleggua ellopta a banánt Changótól, és berontott Olofi hálósobájába, és úgy futott, hogy nem is adott alkalmat Oggunnak – aki ebben az esetben nem más, mint Szent Péter – arra, hogy kicipelje őt a szobából, hanem erőszakkal beledugta a banánt Olofi szájába. Olofi öklendezni kezdett, fuldoklott, mert ki akarta köpni a banánt, de közben le is nyelte, és ahogy lenyelte, mindjárt jobban érezte magát. Igen, határozottan jót tett neki. És felkelt. És Oggunhoz fordult, aki a grabancánál fogva tartotta Elegguát. És így mondta neki:

– Engedd el, a mai naptól kezdve ő lesz a hírnököm, és tinektek mindannyiotoknak engedelmeskedni kell neki, és ezentúl kötelesek lesztek őt etetni, mert ő gyógyított meg. Te, Caridad del Cobre, Ochun, te is a hírnököm leszel Elegguával együtt, és a lányok között te leszel a kedvencem, akárcsak Eleggua a fiúk között.”

Ezután a kaland után az Isten megparancsolta az összes szentnek, hogy ezentúl adják Elegguának a nekik szánt áldozatokból az első kóstolót, ő maga a szélrózsa urának nevezte ki Elegguát, kezébe adta a szentek és az emberek sorsát, és megengedte, hogy ezentúl tréfáljon mindenkivel, ahogy kedve támad.

Figyelemre méltó, hogy adatközlőm egyaránt használja a katolikus és a joruba szentek megszólítását, és az az arcátlan forma, ahogy beszél a szentekről, mintha emberek, sőt, mi több, mintha a barátai vagy a szomszédai lennének. Kiváltképpen amikor Ochunról beszél, akit úgy ismer-

nek, mint a „kurva szent” vagy a „kurvaság istennője”. Ochun kiemelkedő szerepe ebben a mítoszban főleg annak köszönhető, hogy adatközlőm Ochum lánya, és bizonyára nem akarta magára haragítani az „őrangyalát”, aki nagyon hiú, és nem bírja elviselni, ha nem ő a főszereplője bárminek, amiről szó van.

Eleggua mindent tud. Ő fedezte fel az incesztuszt Oggun és az anyja között.

„Obatalá mint apa (ebben a mítoszban férfi) mindennap elment a mezőre dolgozni. Yegua, a felesége otthon maradt, akárcsak Oggun, a fia, aki már szép szál legény volt és legkisebb fia, Changó. Oggun mindig kihasználta, hogy az apja nincs otthon, és ilyenkor megpróbálta megerőszakolni az anyját, de Osain (az ajtó védőszentje, kis ólomkakas formában ábrázolják, amely az ajtó fölött lóg), aki akkor még valódi kakas volt, mindig megzavarta őket. Oggun úgy gondolta, az lesz a legjobb, ha alaposan megeteti Osaint, aki ezentúl annyit kapott enni délelőttönként, hogy nem ért rá vigyázni a házra, és így Oggun kedvére viháncolhatott az anyjával. Egyszer Eleggua bement Oggunhoz, és kérte, hogy adjon neki egy hordó pálinkát. Oggun nem adott. Ezért Eleggua megvárta Obatalát, és mindent elmondott neki. Obatala megátkozta a fiát, és elkergette otthonról.” (1968-as gyűjtésem.)²⁴

Viszont egyszer Eleggua megmentette az Oltáriszentséget.

„Egyszer az Oltáriszentség elindult a pogányok földjére, ahol ellenséggént fogadták, és üldözőbe vették. Az Oltáriszentség bebújt egy romos házba, és fohászkodott Elegguához, hogy jöjjön és mentse meg. Meghallotta ezt Eleggua, aki mindenhol ott ólálkodik, odajött, és a következő tervet eszelték ki: Eleggua megmondta mindenkinek a pogány faluban, hogy pontban déli 12 órakor menjenek be a házukba, és jól zárják be az ajtókat és az ablakokat, és másszanak be az ágy alá, mert a „gonosz izé” át fog menni a falun, és mindenkit lekaszabol, akit csak lát. Hát, mindenki megijedt, és már fél tizenkettőkor bezárkóztak a házukba, és bebújtak az ágyuk alá. Pontban 12 órakor Eleggua egy moszkítóhálóba bugyolálta az Oltáriszentséget, és csengetve, mint a templomban a misén, átmentek a falun. Így szökhettek meg az Oltáriszentség üldözői elől. Azó-

²⁴ Ez a mítosz nagyon nehezen gyűjthető. Már senki nem akar tudni arról, hogy vérfertőzés történt a szentek között. Idős informátorom azért mesélte el, hogy lássam „milyen disznó ez az Eleggua, aki szégyenbe ejtette szegény Yeguat. És különben, lehet, sőt, több mint valószínű, hogy ő találta ki az egészet”.

ta rossz időpont a déli 12 óra, biztosan azért, mert a pogányok elpletykáltak mindenkinek, hogy ilyenkor az ördögök mászkálnak.” (1968-as gyűjtésem.)

Itt Eleggua erősebbnek és hatalmasabbnak bizonyult, mint az Oltáriszentség. Világosan látszik, hogy ravaszsága minden isten vagy szent fölé emeli őt.

Az egyik Elegguát – ugyanis minden istennek több megnyilvánulási formája van – Eshu-nak nevezik, és a keresztény ördög tulajdonságaival ruházták fel.

„Eshu a gonosz. Maga a sátán. A lukumi ördög. Eshu maga Szent Bertalan, augusztus 24-e ördöge. Képzeld el, hogy mennyire igaz, hogy Szent Bertalan képén mindig homályosan látszik az ördög, két törrel a kezében, zsákmányára lesve.”²⁵

A nigériai jorubáknál van egy Legbá (egy másik Eleggua), aki erősen erotikus,²⁶ de még erotikusabb az ewe nyelvet beszélő népeknél.²⁷ Kubában ez az istenség nem található meg. A férfiasság istene Changó, és ha igaz, hogy erotikus a tánca, az olyan erotizmus, ami még nem sérti a spanyol erkölcsi kereteket. Egy 60 éves öregtől tudtam meg (akinek az anyja még rabszolga volt), hogy volt egy

„...szemtelen, szégyentelen Eleggua, aki ha leszállt a földre (ha valaki transzba esett vele), úgy táncolt, hogy nem lehetett kibírni az erkölcsste-

²⁵ Cabrera, L.: *El monte*, Havanna, 1954.

²⁶ „Elegba or Elegbara (Elegba-Bara) often called Eshu is the same phallic divinity who was described in the volume of the Ewe-speaking Peoples... He is supposed always to carry a short knobbed club, which, originally intended to be a rude representation of the phallus, has, partly through want of skill on the part of the modellers of the images, and partly through the growing belief in Elegba's malevolence, come to be regarded as a weapon of offence.” Ellis: I. m., 64–65. old.

²⁷ „Legba, Elegba or Lekpa is a phallic divinity whose worship is very prevalent throughout the Slave Coast. The phallus is seen everywhere, in front of houses, in the streets and public places, sometimes alone, but more frequently in connection with the image of Legba, to whom the organ is sacred, and whose principal attribute is the exciting of sexual desires. The name Legba may perhaps be derived from le (to seize), and kpa (to carry off), or it may merely be borrowed from the neighbouring Yoruba-speaking peoples, who have the same god. Both peoples attribute sexual desires to possession by the god.” Ellis, A. B.: *The Ewe-Speaking Peoples*, The Netherlands, 1970, 41. old.

lenségét. Hála a jó istennek, már nem engedik, hogy lejöjjön. Csak szégyent hozna a fejünkre.”²⁸

Valószínűleg Legbáról lehetett szó. Ez megint egy példa arra, hogyan alkalmazkodik a hit a fennálló társadalmi-erkölcsi rendszerhez. Legbának nem volt helye a kubai joruba panteonban, mert személyisége összeférhetetlen volt az általános erkölccsel, ezért el kellett tűnnie.

Changó esete igen érdekes, ő maga a férfiasság. Hogy lehet, hogy mégis női szenttel szinkretizálták? Changó igen harcias istenség (Oggun hadisten örök ellenfele), Szent Borbála pedig a tűzerek patrónusa. Changó megkülönböztető színe a piros, Szent Borbálát is piros palástban ábrázolják.

„Egyszer az összes többi férfi isten megdühödött Changóra, és elhatározták, hogy találkát adnak neki a kocsmában (a nők után az italt és a táncot kedvelte a legjobban), és ott aztán alaposan ellátják a baját. Megtudta Changó, hogy miért hívatják oda, hát semmi szín alatt nem akart elmenni. Elmondta a dolgot Oyának, a temető és a vihar istennőjének, aki igen harcias teremtés volt, és aki akkor éppen a szeretője volt. Oya fogta magát, női ruhába bújtatta Changót, elrejtette a temetőben, ő pedig Changó ruháit vette fel. Elővette legyőzhetetlen kardját, és elment a kocsmába, ahol egytől egyig legyőzte a férfi istenségeket.”(1968-as gyűjtésem.)

Így hát, ha egyszer női ruhában menekült meg Changó, könnyű volt azonosítani Szent Borbálával, akinek viszont határozottan férfias egyénisége volt.

Babalu Ayé azonos Szent Lázárral. Babalu eredete nem joruba, hanem fon. Népszerűsége, amely az utóbbi időben kezd csökkenni (az orvostudomány fejlődésével párhuzamosan), annak köszönhető, hogy egy trópusi országban, amelynek lakossága a világ különböző tájairól származik, igen sokféle járvány és bőrbetegség lelhető fel.

„Cobayende Babaluról van szó. Ez tulajdonképpen kongói legenda, de hát a santeria és a palerok szentjei teljesen azonosak. Azt a képességet kapta Zambitól, a főistentől (Olofi), hogy hálni tud a világ összes asszonyával. Élt is vele. De egyszer Zambi így szólt hozzá: Cobayende, holnap

²⁸ Lydia Cabrera idézett művében szintén van egy utalás a „szégyentelen Elegguá”-ra, egy nagyon öreg hölgytől származik, és nagyjából ugyanazt mondja, mint öreg barátom.

nagycsütörtök van, böjtölni kell vasárnapig. Cobayende azonban azt mondta magában: ha már megkapta az istentől ezt a csodálatos képességet, majd hülye lesz, ha nem használja ki, amíg erővel bírja! Úgyhogy lelkiismeret-furdalás nélkül, fogta magát, és csütörtökön este vígan mulatozott egy nővel. Másnap, Nagypénteken, amikor felébredt, tele volt a teste fekélyvel. Az isten megbüntette. Pár nap múlva szifiliszben meghalt. De azért Ochun közbenjárására Zambi megbocsátott neki, föltámasztotta. Azóta a bőrbetegségek védőszentje.” (1968-as gyűjtésem.)

A jorubáknál és Dahomeyben Shoponaj²⁹, Shankpanna³⁰ néven ismerik. Ott határozottan a himlő istene. Mivel Kubában a századforduló óta nincsenek himlő járványok, elveszett Babalu Ayé eredeti funkciója, és leginkább a lepra és a vérbaj istene lett. Viszont a katolikus Szent Lázár-ról azt szokták mondani, hogy „szifiliszben halt meg, de most a papok letagadják”. Ha tovább érdeklődünk, azt mondják, hogy „azért volt neki vérbaja, mert Mária Magdolnával közösült”. Mivel Babalu Ayé nagyon népszerű, mindenki ismeri a hozzá fűződő történeteket.

Pár kilométerre Havannától van a Szent Lázár templom és mellette a lepratelep. Búcsújáró hely ez, és évekkel ezelőtt december 17-én az arra járó azt hitte volna, középkori zarándoklást lát. Ezen a napon az emberek teljesítették vallásos célú fogadalmaikat. Például, hogy gyalog és mezít-láb mennek oda (körülbelül 20 kilométer Havannától), vagy hogy az utolsó kilométert térdelve vagy hason csúszva teszik meg. Kukoricát szórtak a templom köré, mert Szent Lázár szereti minden formájában: pattogatva, főve vagy tejeskukoricának. Egész nap volt mise, az emberek méteres gyertyákat hoztak magukkal a templomba, nagyon sok pénzt adtak a leprakórház számára (egész éven át egy jutazsákból varrt kis tarisznyában – olyasmi, mint a ballagások tarisznyája – gyűjtötték az emberek a pénzt, amelyet azon a napon vittek Szent Lázár védenceinek).

Ochun, Yemaya húga, azonos a Cobrei Caridad Szűz Anyával, Kuba védőszentjével. Az emberek Ochunnak, Virgencita del Cobre-nak, Cachita-nak (a Caridad női név becézése) szólítják, ugyanis ugyanarról a személyről van szó. Katolikus legendája érdekes: egyszer a Nipe-öbölbe ment halászni János, a fehér, János, a néger és János, az indián. Rettent-es vihar közepébe kerültek és imádkoztak, fohászkodtak az istenekhez, hogy mentse meg életüket. Amikor úgy látszott, hogy a hatalmas hullámok összetörik a csónakot, a három halász látta, hogy feléjük közeledik

²⁹ Bascom: I. m., 91. old.

³⁰ Ellis: I. m., 73. old.

egy fából faragott Szűz Mária-szobor. Ahogy megfogták és beemelték a csónakba, lecsillapodott a vihar. A szoborra a következő felirat volt vésve: „Én vagyok a Cobrei Caridad Szűz Anya.” Szép volt nagyon ez a mulatt Szűz Mária. Sárga és kék palástot hordott. A három halász visszament Nipe városába, és mindenkinek elújságolták a csodát. A falusiak természetesen ott helyben akartak templomot emelni Caridad Szűz Anyánknak, és nem akarták Cobre faluba szállítani, ahogy rá volt írva a szobor aljára. Háromszor építették fel a kápolnát, de az mind a háromszor összeomlott. Caridad del Cobre eltűnt, és mindig a Cobre felé vezető úton találták meg. Ezért végül is Cobre-ba szállították és ott építették meg a Cobrei Székesegyházat, mely szintén búcsújáró hely lett.³¹

Az istenségek számaihoz a következő magyarázatot kell fűznöm. Minden szent a hét egyik napján uralkodik. Egyesek szerint: hétfőn Eleggua, kedden Oggun és Ochosi, szerdán Babalu Ayé, csütörtökön Obatalá, pénteken Changó és Oya, szombaton Yemaya és Ochun, vasárnap pedig az összes szent együtt uralkodik.

Mások viszont azt mondják, hogy hétfőn és kedden Eleggua és Eshu uralkodik, és minden hó harmadik napján is. Szerdán Oggun, Ochosi és Changó uralkodik, valamint minden hó negyedik napján. Babalu Ayé szintén ezen a napon uralkodik és minden hó 17-én. Csütörtökön Obatalá uralkodik és minden hó 8-án, 16-án és 24-én. Pénteken Yemaya és minden hó 7-én, 14-én és 24-én. Ezen a napon uralkodik Oyá is, valamint minden hó 9-én. Ochun szombaton és minden hó 5-én, 10-én és 15-én uralkodik. Vasárnap pedig az összes szent együtt.

Itt is megmutatkozik a patriarchalitás. Akár az egyik verzióban, akár a másikban, a férfi szentek uralkodnak a hét elején. Kivételt jelent Changó az első verzióban, de ő tulajdonképpen hermafrodita. Egy női szenttel szinkretizálják.

Elegguának mindenben elsőbbsége van, áldozatnál, fohászkodásnál. A hívőknek mindenekelőtt az ő attribútumait kell megkapniuk; az ünnepségeken először neki dobolnak. Így hát ő uralkodik a hét kezdetén.

Szent Borbála napja december 4-én van. Mercedes Szűz Anya napja szeptember 24-én; Reglai Szűz Anya szeptember 7-én, Cobrei Caridad Szűz Anya szeptember 5-én, Szent Lázár napja december 17-e. Így a velük szinkretizált joruba szentek ugyanazokon a napokon uralkodnak.

³¹ Onofre de Fonseca: *História de la Aparición de Nuestra Señora de la Caridad del Cobre*, Havanna, 1844.

A szám, nemcsak az uralkodó napot jelenti, hanem mértékegységet is. A varázslásokhoz, vagy a gyógyításokhoz, attól függően, hogy melyik szent közreműködésével hajtják végre, annyi nap vagy annyi kellék szükséges, amennyi a szentek száma.³²

Obatalá maga a tisztaság. Vannak, akik azt mondják, hogy az Oltáriszentséggel azonosítható. Az Oltáriszentség napja a katolicizmusban csüörtök. Innen van az, hogy azon a napon Obatalá uralkodik.

Vasárnap szünnap. A katekizmus előírja, hogy minden vasárnap templomba kell járni, így minden szentet egyszerre ünnepelnek. De azonkívül munkamegosztás van a szenteknél is. Sok dolguk van, ezért a jóisten csak a hét egyegy napját osztotta mindegyikükre. Vasárnap viszont nem dolgoznak (a rabszolga sem), így ráérnek egész napon uralkodni.

Mindenki, akit katolikus templomban kereszteltek, santeria hívő lehet. Az emberek varázslási, gyógyítási (ezért egyre kevésbé) és jóslási célokból keresik fel a babalochákat, iyalochákat és babalawokat. Ha az orákulum valakinek azt mondja, hogy be kell avattatnia magát, előbb-utóbb meg is teszi. Először kiderítik, hogy melyik szent fia lehet az ember. Mindaz, amit az előbbieken mondtunk arról, hogyan ismerik fel a jorubák a reinkarnált őst, érvényes Kubában a nemző szentek felderítésére. Ha valakinek anyás természete van, Yemaya ivadéka, ha könnyen dühbe gurul, Changóé, ha nagyon rendes, jószágos, Obataláé, ha nagyon szép és kacér, Ochuné, ha nagyon ravasz, Elegguáé, ha szorgalmas, sokat dolgozik, de zárkózott természetű, Ogguné, ha sokat szenvedett életében, Babalu Ayéé; az ügyvédek, bírók és a rendőrtisztek rendszerint Ochosi gyermekei (kivéve a védőügyvédeket, akik ravaszak, mint Eleggua), de a börtönviseltek is! Fontos bizonyíték az apaság és anyaság megállapítására a születésnap. Ha valaki december 4-én született, biztos, hogy Changó az apja; ha december 17-én, Babalu Ayé; ha szeptember 24-én, Obatalá stb. Ha már megállapították a szent szülők kilétét, meg kell állapítani, hogy melyik szülőhöz áll a legközelebb, az anyjához vagy az apjához, mert csak egyetlenegy szentet lehet „csinálni” valakinek (ezentúl avatási szertartás helyett használok a santerók terminusát; *szentet ültetni* vagy *szentet csinálni*), és ha a padrino (keresztapa) vagy a *madrina* (keresztanya), iyalocha vagy babalocha, aki szentet csinál, nem helyesen választ-

³² Dahomeyben „a hét minden egyes napjának megvan a maga nevezetessége, sajátossága, jó vagy gonosz ómenje; vallási, szertartási szerepe”. Ecsedy Csaba jegyzete, in: Polányi Károly: *Dahomey és a rabszolgakereskedelem*, Budapest, 1972, 99. old.

ja a szentet, szörnyű büntetést kap az igazi szent szülőktől, de nemcsak ő, hanem az újonc is. Ezért a babalowok az Ifa segítségével mondják ki az utolsó szót.

Ha már megvannak a „szent szülei”, az újdonsült hívőnek meg kell kapnia a szent láncokat. Minden szentnek több sajátos lánc van, amely különböző színű üveggyöngyökből áll, és amulett vagy gonoszűző funkciója van. Legelőször az úgynevezett „előírást négy láncot” kell megkapni, azaz Obataláét (fehér), Yemayáét (kék és fehér), Changóét (fehér és piros) és Ochunét (sárga és piros), de ha a hívő szent szülei nem ezek közé tartoznak, akkor azok láncait is meg kell kapnia. Például, ha valaki Babalu Ayé és Oyá fia, a négy lánc helyett hatot kap. Vagy ha valaki Yemaya és Oggun fia, ötöt kap. A nemzés szempontjából a Changó mindig férfi, Obatalá pedig hermafrodita. Természetesen az avatási szertartás idejére a hívő megkapja az összes szent láncot.

Ezek után meg kell kapnia az Elegguát, Oggunt és Ochosit, azaz a „Harcosokat”. A Harcosok helye egy kis zárt szekrény a bejáratú ajtó mögött. A felső polcon helyezkedik el Eleggua, attribútumaival együtt; pergő csiga, kókuszdióhéjak, szivar, pipa stb. és az alsón Oggun üstje, tele vasszerszámokkal és a *chiviriqui*-je. Ez egy kör alakú vasváz, amelyről 21 darab szerszám lóg le. (Mint mondtam, Ochosit Oggunnal együtt ábrázolják háromágú nyíllal, a vasszerszámok és a *chiviriqui* tetején.) Ha ez megvan, nem feltétlenül szükséges, hogy a hívő beavattassa magát. Elég, ha minden héten gyertyát gyújt a „Harcosoknak”, pálinkával és szivar füstjével áldoz nekik, és időnként megeteti kakasokkal, egerekkel és kecskével (ha nagyon nagy dolgot akar kérni tőlük, vagy nagy bajban van). A láncokat szintén etetni kell időnként, és szentelt (templomi) vízzel, kakaóvajjal kell felfrissíteni. Az etetési szertartásnak nélkülözhetetlen kelléke a feszület, minél nagyobb, annál jobb és hatalmasabb. Igen gyakori, hogy Szent Borbála képe elé piros szalaggal összekötött banánfűrtöt tesznek vagy Cobrei Caridad Szűz Anya képe elé szép sárga tököt, vagy egy pohár mézet helyeznek.³³

Ha szükséges (mert beteg, vagy nagy baj van, és a szent megköveteli a „szentcsinálást”), vagy a hívő akarja (így ugyanis jósolhat, és sok pénzt kereshet), megtörténik a *szentcsinálás* vagy *szentültetés*. (Asientónak mondják, mert a beavatandó fejére teszik, „ültetik” az adott szent attribútumait.) Ez röviden a következőből áll: Legelőször „etetni” kell a beava-

³³ Ezt megtették a legfelvüágosodottabb családoknál is, csak ott nem a szalonban tartották, hanem az egyik beépített szekrényben.

tandó fejét, az *eleda*-t, mert oda „ültetik” majd a szentet.³⁴ A nigériai jorubáknál a legfontosabb lélek az *eleda*, azaz Ősének lelke, aki védi az embert. Ezt azonosítják az ember fejével, sorsával és a reinkarnációba vetett hittel.³⁵ Kubában viszont *eleda* egy úgynevezett „compound” képzet. Egyszerre őrangyal, védőszellem, katolikus védőszent és védő „santeriai” szent.

„Eleda az, aki az ember helyett gondolkodik. Vigyáz, és mindig ébren van. Vezeti és meghatározza az életünket. Mindannyiunknak, isten fiainak a fejünkben lakik. Vannak, akik nem etetik a fejüket, nem tudják, hogy ott lakozik *eledája*, amely a keresztelekor, a szentséggel és a papi áldással odakerült. A fej, a test szent része, a legszentebb. Ha az őrangyal éhes, megissza saját védencének a véré. Az elesik, megüti magát, elgázolja a busz vagy a kocs, és ott helyben lakomázik az *eledája*. Ő maga eszelte ki a balesetet, hogy tudjon enni, mert nem adtak neki. Ezért a fejünkre mindig vigyázni kell, és úgy kell tartani, hogy Eleda elégedett legyen.” (1968-as gyűjtésem.)

A fej etetése sokféleképpen történhet, attól függően, hogy melyik szentnek az áldását és közreműködését kérik. Egyik módja a következő: szükséges két új fehér tányér, egy csomag vatta, egy fehér kendő, kakaóvaj, fehér kréta, 2 gyertya, 1 kókuszdió, 1 fehér galamb és az Elegguának szánt áldozat; füstölt hal, füstölt *jutia*,³⁶ *nádpálinka*.

Leültetik az újoncot, akit fehér ruhába öltöztettek, mezítláb van, és ha férfi, térd fölöttig fel van hajtva a nadrágja. A kezei a térdén fekszenek, tenyérrel felfelé. Az *iyalocha* (inkább nők végzik ezt a szertartást) meggyújtja mind a két gyertyát, és a két tányér között osztja el a hozzávalókat. Először egy Miatyánkot mond, utána jorubául imádkozik, majd egy kis szenteltvízzel meghinti a hívőt, felemeli a két tányért, amelyekkel gyöngéden megérinti a hívő homlokát, tarkóját, vállát, mellét, kezét, térdét és lábát. Utána a tányérokba kivesz 2–2 kókuszdarabot, jól megrágja, amíg péppé nem válnak, és az újonc feje tetejére teszi, fehér krétát és kakaóvaját szór rá, s galamb tollával beborítja a fejet. Ezután fogja a galambot, és kezével leszakítja a fejét (kést nem szabad használni) úgy, hogy a vére az újonc feje tetejére csorogjon. A galamb véres nyakával egy kicsit megdörzsöli a hívő tarkóját, homlokát, tenyerét és lábát. Utána

³⁴ A „fej etetését avatástól függetlenül gyakran kell végezni, nemkülönben elgyengül a fej, és Eleda nagyon megharagszik az emberre”. (1968-as gyűjtésem.)

³⁵ Bascom: I. m., 71. old.

³⁶ *Jutia* = az Antillákon honos rágcsáló.

az egészre ráteszi a vattát. Egy idő múlva az egészet leveszi a hívő fejéről, az egyik tányérba teszi, és a másikkal befedi. Végezetül a már jóllakkott fejet a fehér ruhaanyaggal kell betakarni.

Ez rendszerint az „ültetés” előtti délutánon történik, a folyóban vagy a patakban való rituális fürdés után, az iyalocha házában, ahol a nagy esemény majd megtörténik. Ezentúl nem szabad kimenni a szobából, pihenni kell és feküdni, a holnapot várva, mert a fejnek „sziesztázni” kell a nagy lakoma után. Másnap reggel összejönnek az iyalochák és a babalochák, akik részt vesznek a szertartáson. Először felöltöztetik a beavatandót annak a szentnek a ruhájába, akit a fejére ültetnek. Fohászkodnak „katolikus módra”, és utána kezdenek jorubául énekelni. A szent megjelenik, rászáll a beavatandóra, aki esetleg transzba esik vele (azaz szentet kapott, megfogta a szentet, így szokták mondani), és a földre veti magát. Ha mégsem esik transzba, akkor is nagyon meg van illetődve, és alig áll a lábán, öt iyalocha (vagy babalocha) kezében négy (fehér, sárga, kék és piros) kendőt tart, ezek az előírás szerint a négy alapvető istenség (Obatalá, Ochun, Yemaya és Changó) színeit képviselik úgy, hogy az egyik az összes kendőnek egy-egy sarkát fogja jó magasan, a többi négy pedig a kendőknek egy-egy végét. Ugyanakkor feltámasztják az újoncot, és felemelik a négy levesestálat, ahol az istenségeket jelképező szent köveket tartják, és egyenként a feje fölött tartják egy pillanatig. A keresztmama egyedül fölemeli az iyabóra ültetendő szentnek a levesestálját, és a fejére „ülteti”.

A hívő ezután kapja az „ache-t, amely nem más, mint tisztánlátás és hatalom a természetfölötti dolgok felett. Ez úgy történik, hogy egy borotva tompa élével keresztet rajzolnak az iyabo nyelvére (régén kissé el is vágták a nyelvet), és azonnal a szájába tesznek három szem borsot, mézet és egy kis darab füstölt halat és füstölt jutiát. Ugyanakkor, ha transzban van az iyabo, elébe tesznek egy olyan tyúk nyakat, amelyet abban a percben fejeztek le, hogy a szent (mert az iyabo, mivel transzban van, maga a szent), szívja le a véré. Azután a szoba egyik sarkában erre az alkalomra készített trónra ültetik az iyabót, aki most egyszerre „király és szent”, újszülött és újjászületett. Innen tekinti meg a nagy állatáldozatokat, amelyek most következnek. Kecskét, bárányt, kakast, tyúkot vágnak le, mert etetik a szenteket jelképező köveket és attribútumokat, melyek az iyabo birtokába kerülnek.³⁷

³⁷ Az istenek nagyon falánkok. Ha az ember nem ad nekik enni, haragszanak, és ilyen fontos napon minden szenttel jóban kell lenni.

Az iyabo elé teszik a levágott állatok fejét, hogy megkóstolja a vérét. A trón, négy körkörös kör közepén van, minden kör más színű: kék, fehér, sárga, piros. Aszerint, hogy mit mond a szentje, vagy kopaszra nyírják a hívő fejét, vagy csak a feje tetejét, és arra rajzolnak négy koncentrikus kört, olyanokat, mint amelyeket a földön rajzoltak a trón körül. Az egész szertartás alatt énekelnek, a rituálé szerint egymás után következnek az énekek, nem szabad abbahagyni az éneklést.

Az áldozatok után az iyalochák „csomagot” készítenek az isteneknek: nagyon bőséges a természet Kubában, nagyon sokfajta fű található. Minden szentnek sok füve van. Így a csomagban a következők vannak: anynyiféle fű, amennyi a szent rituális száma: Obatalának nyolcféle, Changónak négyféle, Ochunnak ötféle, Yemayának hétféle.³⁸ Esetleg a neki áldozott állat fejét és lábát, valamint tollait (ha szárnyas) beleteszik a csomagba. Azonkívül a szent kedvenc italát, gyümölcsét, szivar-márkáját (ha dohányzik) és egy kis pénzt (annyi egycentes érmét, amennyi a szent rituális száma). Azután meg kell kérdezni minden szenttől, hová kéri a neki szánt csomagot. Eleggua (neki külön csomagot csinálnak, az összes többi csomag előtt) rendszerint azt kéri, hogy csomagját tegyék a szemébe, de kérheti azt is, hogy helyezték el az útkereszteződésnél. Changó csomagját a királpálmára, Ochunét a folyóba, Yemayáét a tengerbe, Obataláét a ceibafára vagy a hegyre stb. helyezik. Általában minden szent szívesen fogadja a neki szánt áldozatokat a ceiba-fánál és az erdőben. A kérdezősködés a következő módon zajlik: négy darab kókuszhéjat dobálnak a szent attribútumai előtt. Felteszik a kérdést, és elejtik a kókuszokat. A válaszokat abból olvassák ki, hogy hogyan esik le a kókusz, fejére vagy talpára. A következő válaszokat adhatják a szentek;

• • • • *Ocana Sodde* (nem)

○ • • • *Ocana* (nem, valami hiányzik, még egyszer kell kérdezni)

○ ○ • • *Eyifé* (igen)

○ ○ ○ • *Etague* (mindig újra kell kérdezni, ha még egyszer ugyanazt a választ kapjuk, a jelentése az, hogy „amit tudunk, ne kérdezzük”.)

○ ○ ○ ○ *Alafia* (igen, a legjobb igen.)

³⁸ Igazán jó dolog, ha ezek közül a szentek közül való az, akit az ember kap, mert nekik úgyis mindig áldozni kell ilyenkor. Ha nem, akkor a „kapott” szentnek is külön csomagot kell készíteni.

A csomagokat egy erre specializált személlyel küldik el, és 1,05 pesót fizetnek neki.

Az iyabót be kell mutatni a doboknak is (batá doboknak). Amikor a küldönc elindul a csomagokkal, a rituális menet is elindul a dobok felé, melyek egy másik szobában vannak. Az iyabo fejére lehetőleg papagáj tollából készült tollas süveget húznak (ha afrikai papagájból van, annál jobb), és a keresztmamája vezeti ki a szent szobából a dobokhoz. Utánuk megy az úgynevezett „Szent-hívogató asszony”, kezében egy vízzel tele lopótök, amiből jobbra-balra locsolgatja a földet, akár a pap a templomi körmenet alatt. Az iyabo úgy megy, mint a templomban a Szentáldozás után, lassan és lesütött szemmel. Kezében tartja a szent doboknak szánt áldozatot: egy fehér tányéron egy kókuszdiót, két gyertyát és 1,05 pesót. Zsúfolásig tele van a ház, mert nyilvánosság előtt zajlik a szertartásnak ez a része. A dobosok addig dobolnak, amíg be nem jön az újonc. Belép, egyenesen a dobokhoz megy, és hasra fekszik előttük. Aztán a keresztmama és a keresztapa felsegíti, és ő sorba csókolja a dobokat. Körülveszik az ott levő iyalochák és babalochák, a „Szent-hívogató asszony” énekelni kezd, az „ültetett szentnek”, a dobosok elkezdenek dobolni, és az iyabo táncol a doboknak, esetleg transzban, ameddig a keresztmama vissza nem viszi a szent szobába.

Ott kell maradnia hét napon keresztül. Ott alszik, ott eszik, csak a keresztmamával szabad kimenni, aki el sem mozdul mellőle. Minden nap délelőtt 10-től este 6-ig látogatási idő van. Jönnek hozzá az új vallási rokonai, barátai és vérrokonai, hogy hódoljanak az iyabo előtt.

A nyolcadik napon a keresztmamával együtt mennek a központi piacra, megállnak a piacnak mind a négy sarkán, és az árusok megajándékozzák kókusszal, gyümölcssel, füstölt hallal és füstölt jutiával. Mindebből meg kell kínálnia a szenteket, ha visszamegy a szent szobába. Amikor odaér, összecsomagolják a szentek attribútumait, melyeket kapott, hogy visszatérhessen saját otthonába. A szent attribútumait egy nagy hárompolcos szekrényben kell tartania a következő módon:

A legfelső polc Obatala, a fejek ura, Mercedes Miasszonyunknak a polca. Egy fehér kézimunkára teszük a szent levesestálját, mely tartalmazza a szentnek az attribútumait; 4 ezüst karperecet, egy ezüst napot, egy ezüst holdat, egy kis létrát (a mennybemenetelhez) és a szent köveit, mindezt vattával borítva. A levesestál a legfinomabb porcelánból kell, hogy legyen, mert státusszimbólummá vált. A középső polc Yemayáé és Ochuné. Yemaya levesestálja kék mintájú. Benne lesznek a szent kövei, egy kis Neptunus-villa, egy kis tengeri csikó, egy kis horgony, egy hajó-

ból származó szeg és mindenféle hajózási szerszám. Mindez tengervízben úszik, melyet hétnaponként kell cserélni.³⁹ A levesestál tetején (mert ezeket zárva tartják) van a szent 7 bronz karkötője, kivéve, amikor a gazdája felveszi. Persze, ez csak nőkkel fordulhat elő, férfiak sohasem veszik fel, mindig a levesestál tetején tartják. Mellette van Ochun levesestálja, ez sárga mintával díszített. Alatta egy sárga kézímunka (Yemaya tála alatt kék kézímunka van). Benne vannak a szent kövei, egy kis arany ékszer, egy picike kis tükör, és mindez vízben úszik, forrás- vagy folyóvízben, melyet ötnaponként kell cserélni. A tetején pedig 5 karperec sárgarézről, aranyból, vagy öt fémből álló ötvözetből. Az alsó polcon Oya lakik. Levesestálja barna vagy lila mintájú kézímunkán áll. Benne vannak a szent kövei, egy picike koporsó és egy réz villám. A tetején, kilenc sötét réz vagy bronz karperecen kívül, egy sötét réz korona van, amelyről mindenféle fegyver lóg.

Érdekes az ég, a víz és a föld, valamint az alvilág ilyen módon való tagolódása, és még érdekesebb az, hogy a felsorolt istennőket mind a „civilizáció termékeivel”, nagyon korszerű módon ábrázolják. Csipkés, hímzett térítőket tesznek a gyönyörű porcelán levesestálak alá. Ezzel szemben a Harcosokat kizárólag ősi tárgyakkal – Elegguát kőfejjel vagy nagy kagylóval, Oggunt vas üsttel tele vasszerszámokkal és Ochosit vasnyíllal – ábrázolják, semmiképpen sem gyári termékkel. A női szenteket régebben a földön kobaktökön tartották. Úgy látszik, hogy az istennőknek (mivel annyira fontos és elterjedt a különféle Máriák kultusza, melyekkel azonosak) nem árt a civilizáció köntöse, hatalmuk és erejük nem a hagyományokhoz való ragaszkodásban rejlik, hanem éppen abban, hogy szinkretizálódnak, azonosulnak Máriával. Ennek oka lehet az is, hogy a kubai lakosság mulattizációja a néger nők és a fehér férfiak egyesülése alapján jött létre, a nők tanultak meg előbb írni, olvasni, beszélni és spanyol módon viselkedni (hiszen többségük házi rabszolga volt), egyszóval gyorsan át kellett venniük az európai szokásokat, erre kötelezték őket körülményeik.

Changó a *Canastillero* (eredeti jelentésében az a szekrény, ahol a babakelengyét tartják. És itt tartják az „újjászületés” után kapott kultikus tárgyakat) tetején” lakik, egy cédrusfából faragott, kerek alakú, piros és fehér ládikóban. Abban van a szent köve, valamint kisdobok, kardok, kis villámok stb.

³⁹ Bár nem mindig áll módjukban tengervizet szerezni. Ilyen esetben a szent megelégszik a közönséges csapvízzel.

Az avatási szertartás során etetik és erőt adnak a szentek attribútumainak, melyek az iyabo tulajdonába kerülnek. Az „etetés” (áldozat) az avatás egyik legfontosabb fázisa a hétnapos szertartásnak. A feláldozott állatokból nagy lakomát csapnak, amire meghívják mindazokat, akik jelen vannak, akár beavatottak, akár nem. Mindenki (az iyabót és a keresztmamát kivéve) egy asztalnál eszik, rendszerint az udvaron, vagy a kertben (a szertartásokat kertes házakban szokták tartani).

A „santerók” együtt ehetnek a nem beavatottakkal, de az utóbbiak csak akkor hagyhatják el az asztalt, amikor a santerók már felálltak. Az iyabo egy éven keresztül csak fehér ruhát viselhet. Az alsóneműtől a cipőig, minden csak fehér lehet. Az első három hónapban fehér kendővel kell járniuk a nőknek és fehér sapkával a férfiaknak. Éjszaka nem szabad kimenni a házból, nem szabad a holdat nézni, nem szabad kezét fogni senkivel. Ezeken az általános tabukon kívül a szertartás során kiderülnek személyes, egyéni tabuk is. Ilyenek például bizonyos ételtilalmak vagy viselkedési tilalmak: nem szabad káromkodni, nem szabad idegen lábosban főzni, nem szabad idegen lakásban aludni, nem szabad tengerben fürödni, nem szabad rászólni a gyerekekre, nem szabad gyereket elvetetni, nem szabad haját festetni, nem szabad repülőgépen utazni, nem szabad szeszes italt inni stb. stb., a végtelenségig. A homoszexuális férfiakra igyekeznek mindig női szenteket ültetni, azaz a szentanyjukat és nem a szentapjukat. A férfi szentek haragszanak, ha a fiaik homoszexuálisak, tehát ha mégis ők akarnak „ráülni” felemás fiaik fejére, azok tudják, hogy abba kell hagyniuk a homoszexualitást, mert különben belehalnak.

Azért szólok a homoszexualitásról, mert ez gyakori jelenség a santerók között. Ez érthető egy olyan országban, ahol mind a hódítóknál, mind a rabszolgáknál három évszázadon keresztül nagy többségben voltak a férfiak. A homoszexuálisok csak a Santeriában találtak helyet (a palerok és az abakuák mélységesen lenézik őket). Mítosz is van már róluk. Azt mondják, hogy egyszer Yemayának dolga volt egy homoszexuálissal, aki csak azért szeretkezett az istennővel, hogy fogadja be őket a vallásba.

Vázlatosan ismertettem a Santeriát. Csak a fő istenségekről, a szertartások legáltalánosabb mozzanatairól, a Canastillero alapvonásairól beszéltem. Hozzá szeretném tenni, hogy a szertartások, a mítoszok, az imák, a varázslatok, és az áldozatok módja, korántsem egységes. Említettem már a rögtönzést, mint a kubai szinkretizmus egyik alapvető vonását. Rögtönzés és a helyzethez való alkalmazkodás, talán ez lehetne a jelszava.

A hívők, a társadalmi rétegződésben elfoglalt helyüktől, iskolázottságuktól, nemüktől, életkoruktól, lakóhelyüktől, az általuk folytatott munka jellegétől, jövedelmüktől függően, vagy ezekhez alkalmazkodva viszonyulnak a valláshoz, ez határozza meg, hogy nyíltabban vagy kevésbé nyíltan gyakorolják, hogy milyen elemeket fogadnak el és hagynak ki, hogy mennyire kötelezik el magukat a szentek szolgálatában stb.

A nagy össznépi vallási ünnepségek, melyeket Nigériában még a mai napig is tartanak, sohasem voltak Kubában össztársadalmi jelenségek, hanem mindig a „Casa de Santo”-n belül ünnepeltek. Például mindaz, amit Renato Berger vagy Fola Akinrisola⁴⁰ ír Oggun fesztiváljáról, előfordult Kubában is, de nem terjedt ki az adott város egészére, hanem a „Casa de santo”-ban, esetleg a város összes olyan „Casa de santo”-jában, melyeknek Oggun a patrónusa,⁴¹ de még mindig külön-külön zajlott le.

A Santeriának szentelt rész befejezéséül röviden beszámolok a santerók temetkezési szertartásairól. A halál beálltakor a santerók összejönnek a halott lakásán, hogy mindent előkészítsenek, amíg elviszik a halottat. Először is megkérdezik apa- vagy anyaszentjétől, hogy el akar-e menni gyermekével, azazhogy a szent attribútumait bele tegyék-e a korporsóba. A kérdést a szentnek a *diloggun* csigákkal teszik fel. Ha nemmel válaszol, megkérdezik tőle, hogy mi legyen vele, kié legyen. Ezt megismétlik a halott összes szentjének attribútumaival. Valamennyi szenttől megkérdezik, mit akar csinálni, hová akar menni. A halott mellé rakják azoknak a szenteknek az attribútumait, akik el akarják őt kísérni. A levestálakat sohasem teszik a halott mellé, csak a tartalmát. Vagy összetörrik vagy megőrzésre odaadják a legkedvesebb vallási rokonának, figyelmeztetve, hogy soha nem szabad használnia. A halottat felöltöztetik abba a ruhába, amely akkor volt rajta, amikor „megkapta a szentet”, és mellé teszik az avatáskor levágott haját. Közben a halotti szertartáson résztvevők énekelnek, és transzba esnek azokkal a szentekkel, akik búcsút akarnak venni a halottól. A temetés utáni kilencedik napon misét mondanak az elhunyt szentszülőjének templomában, ezen jelen vannak mindazok, akik a halott búcsúztatóján is ott voltak.

Egy év múlva tartják az utolsó szertartást, a végső búcsút, az úgynevezett „tányérfelemelést”, (*levantamiento del plató*). Ez abból áll, hogy

⁴⁰ Berger, R.: Ogun God of War and Iron, *Nigeria magazine*, 99. szám. Akinrisola, F.: Ogun festival, *Nigeria magazine*, 85. szám,

⁴¹ Minden „Casa de Santo”-nak megvan a Szent patrónusa, aki rendszerint az alapító iyalochának vagy babalochának (madrinának vagy padriónak) a fejére ültetett szentje.

feláldoznak egy négylábú állatot (bárányt, malacot, kecskét stb.), és a batá-dobokkal egész éjszakán át dobolnak. Az asztalra fehér lepedőt terítenek, ráteszik a tányért, amiből a halott életében evett, egy másik fehér tányért sóval, sok gyertyával és egy üveg kölnivízzel: Szent Péternek, a mennyország kapusának és Szent Teréznek (Oya katolikus megfelelője, a temető kapusa) képét. Az asztal mögött, a falon egy fehér lepedő lóg, melyre nagy fekete keresztet hímeztek. A földön, az asztal előtt egy lopótök van, amibe a résztvevők beleteszik pénzbeli hozzájárulásukat az ünneepséghez. Az asztal alatt egy lavórban a feláldozott állat fejét és vérért tartják, hogy a halott megigya a vért, és jól megnézze a fejet a szertartás alatt.

A jelenlévők jellegzetes rajzokat festenek magukra, fehér krétával, hogy a halál el ne vigye őket. Imádkoznak és énekelnek a holtak tiszteletére. Kint az udvaron egy öreg santeró fehér krétával csíkokat fest egy botra, annyi csíkot, ahány halott van az elhunyt családjában, mert senkiről sem szabad elfelejtkezni. Ahogy sorra emlegetik a vér szerinti és valósi rokonokat az énekekben, az öreg santeró egyet üt a földre a bottal, és a halott lelki üdvösségeért imádkozik. Pontban éjfélkor kezdődik a dobolás, énekel és táncol, amelyet ezen a napon csak a holtaknak ajánlanak. Eleggua és Oya kivételével a szentek nem szoktak ilyenkor gyermekeikre szállni. Szintén éjfélkor küldik a vacsorát a holtaknak, egy ceiba-fa elé, az erdőbe vagy a temetőbe valamelyik nagy fa alá. Ha nagyon nehéz bejutni a temetőbe, elég, ha egy néptelen útkereszteződésben helyezik el. A holtak vacsorája só nélkül készült becsinált leves, amelybe belefőzték a feláldozott állat lábát, bordáját és belsőségeit.

A húst kisütik, és sötét rizzsel szolgálják fel a jelenlévőknek. Napkelte előtt nagyon titokzatosan kihozzák „azt, ami van”, az asztal alól, és a halott sírjához viszik, vagy egy ceiba-fa elé teszik. Reggelig szomorúan dobolnak, énekelnek és táncolnak addig, amíg el nem indulnak a templomba, ahol gyászmisét mondatnak az elhunyt emlékére. Hazatérve neki-látnak a ház kitakarításának. Mindenhová szétszórják a maradék ételeket, és kisöprik hátulról a bejárati ajtó felé, hogy a halott, aki az étel után mászkál (mint minden halott), elmenjen a házból. Nagyon alaposan kell söpörni, főleg a sarkokban, ahol előszeretettel rejtőznek el a halottak, és nem szabad, hogy akár egy porszemnyi ételmaradék maradjon a házban.

Utána leveszik a lepedőt a falról, és leveszik az asztalról a két kegyképet, a gyertyákat, a kölnivizet, a fehér tányért, de még otthagyják a halott tányérját. Négy iyalocha fogja az asztalterítő egy-egy sarkát, jó magasra felemelik a tányérral együtt, s egyszerre kiáltják a halott nevét, mondván,

hogy X. Y. halott felemelkedett, és elment. Akkor az elhunyt tányérját elviszik az utcasarokra, jó magasra felemelik, és a földre dobják, hogy jól összetörjön, hogy felemelkedjen a magasba a halott lelke.

E szertartás célja az, hogy az elhunyt lelke véglegesen elszakadjon az élettől és földi szükségleteitől.

Amikor a santeró meghal, nemcsak mint ember szűnik meg létezni, hanem mint az adott vallási közösség tagja is. A vallási tárgyak rendszerint nem örökölhethők, illetőleg nem lehet tovább használni az elhunyt után, mert ezek a „vallási nemzetség”-hez való hovatartozást jelképezik. Az egyén bekerül a közösségbe, „megkapja” a tárgyakat és az új nevét, majd mikor „kikerül” (ami csak a halál útján történhet meg), „el kell ezeket vinnie” magával, mint vallási életének elválaszthatatlan tartozékát, illetve a szentek akaratától függően a közösségnek el kell tüntetni az elhunyt hajdani létezésének szimbólumait.

Az abakua titkos társaság

A 19. századi cukornád-konjunktúra Kubában fontos mérföldköve volt a rabszolgakereskedelem alakulásának. 1800 és 1880 között több rabszolgát hoztak be, mint az előző három évszázadban összesen. A kezdetleges technológia mellett csak a rabszolgamunka intenzitásának fokozásával tudták a cukortermelést növelni. Csak így tudták fenntartani a nádcukor versenyképességét a cukorrépa gépesített feldolgozásával.

A cukornádexport növelése eredményezte a kereskedelmi kikötők fejlesztését is. Mivel a jelentősebb cukornádültetvények és cukorfeldolgozó gyárak az ország nyugati tartományaiban épültek fel, a legfontosabb kikötő a havannai, a matanzasi és a cárdenasi volt. A rakodómunkások száma a cukorkivitellel egyenes arányban növekedett. Ugyanakkor, mivel ezek nem annyira rabszolgamunkát, mint inkább bémunkát végeztek (a berakodás és kirakodás jellegénél fogva), és közülük sokan szabad emberek voltak, szükségsszerűvé vált valamiféle érdekvédelmi szervezet létrehozása, mely közvetítő szerepet játszik a munkások és a munkáltatók között.⁴² Így született az abakua titkos férfítársaság, melynek eredete a

⁴² „Una institución que conservara la mayor parte de los elementos de alguna que conocían ya en sus lugares de origen, reconstruyendo sus ritos secretos, sus símbolos y su lenguaje (Deschamps – Chapeaux 1967, 39. old.) especialmente aquellos que le permitían a los africanos en Cuba crear un sistema defensivo de relaciones sociales en los momentos en que tienen lugar profundos cambios

Kalabarban, Dél- és Kelet-Nigériában élő ibibio és ibo nép körében honos *egbo* (vagy *akán*, *ekpe*)⁴³ nevű titkos társaságra vezethető vissza.⁴⁴

Az első abakua titkos társaságot a legújabb kutatások szerint 1836-ban alapították, az „apapá” nevű kalabari „cabildo”-ból.⁴⁵ A neve feltehetőleg az *akpá* (*akpapá apapá*) etnikai csoportból származik, mely az ibo népcsoporthoz tartozik.⁴⁶ „A fő társaságok és egyesülések Dél-Nigériában” című táblázaton⁴⁷ található több etnikai csoport, például *abaja*, *abak*, *abam*, amelyek szintén az ibo vagy ibibio népcsoporthoz tartoznak, és van *ekpe* társaságuk. Az abakua szó ezeknek az etnikai csoportoknak a nevével is összefügghet.

Kubában gúnynevet is adnak az abakuáknak. Ez a név úgy hangzik, hogy *nanigo*, és Fernando Ortiz⁴⁸ szerint a bantu kikongo: *nana* = kétszínű, felemás, szimuláns; *ngo* = leopárd szótöből származik (*nanango* = *nariigo*). Nagyon valószínű, hogy Ortiz-nak igaza van, amennyiben az *ekpe* (illetve *egbo* vagy *akán*) társaság nem más, mint a Leopárd Society.⁴⁹ Azért „felemás leopárdok”, mert már nem olyanok voltak, mint az afrikaiak.

Basil Davidson azt írja az *egbo* társaságról, hogy:

económicos en la producción azucarera y más particularmente en las relaciones de producción que se creaban entre los productores y los almacenistas de los puertos de embarque.” Leon, A.: *La Sociedad Secreta Abakuá*, Abhandlungen und Berichte des Staatlichen Museums für Völkerkunde, Dresden, 1975, 340. old.

⁴³ „The Ekpe (also called Akan or Egbo) is held by the Ibibio themselves to be derived from the Ekoi tribe to the east of the Cross River in Ogoja Province.” Forde and Jones: *The Ibibio-speaking Peoples*, Oxford, 1950, 73. old.

⁴⁴ „The most powerful society in eastern Nigeria is the Ekkpe, which appears to have originated amongst the Ekoi, since it is mentioned in their ancient folklore. It then seems to have spread amongst the Ododop and mome of the adjoining Cameroons Coast tribes, and thence to the Efik of Calabar, amongst whom, owing to their riches gained as middlemen in the European trade, it became the wealthiest of all Egbo societies.” Talbot, A.: *Southern Nigeria*, London, 1926, Vol. III., 779, 780. old.

⁴⁵ Chapeaux, P. D.: Margarito Blanco. Ocongo de Ultán, *Boletín del Instituto de Historia del Archivo Nacional*, t. LXV. Havanna, 1964, 97. old.

⁴⁶ Ortiz, Fernando: Los instrumentos de la Musica Afrocubana, 1954, in León: I. m., 341. old.

⁴⁷ Talbot: I. m. Table no. 24, 797. old.

⁴⁸ Fernando Ortiz in León: I. m., 344. old.

⁴⁹ Talbot: I. m., 779. old.

„La sociedad egbo fue constituida rápidamente para controlar las relaciones sociales que se iniciaban con la presencia de los tratantes europeos en las costas. Esta sociedad significó un desarrollo hacia una sociedad política impulsada por los estímulos de nuevas condiciones y oportunidades económicas.”⁵⁰

Argeliers León, Davidsont idézve, azt mondja:

„Señala Davidson que la palabra ‚egbo’ significaba leopardo en lengua efik, describiendo la sociedad como mezcla de una unión de hechiceros, de ejecutivos municipales y de un club de hombres de negocios (en alguna versión primaria) con sanciones religiosas y legales, cuya primera función fue la defensa de los ricos y la salvaguardia de sus intereses, antes de convertirse en una fuerza de organización política.”⁵¹

Ugyanez a folyamat látható a kubai titkos társaságnál. Egyik adatközlőm mondta:

„Az abakua kölcsönös segélyező egyesület, amely a testvériségen és a felebaráti szereteten alapult. A ñañigok őrizték a társaság titkát, akár az őseik Afrikában. A ñañigok az afrikai szabadkőművesek, és mi, az ő kubai leszármazottai vagyunk.”⁵²

Természetesen, mindez a társaság virágkorában volt. Annak idején, a múlt században és e század első negyedében nagyon szigorúan választották és válogatták a tagokat, kikérdezték a beavatandó szüleit, barátait, munkatársait, hogy rendelkezik-e mindazokkal a jó tulajdonságokkal, amelyek elengedhetetlenül szükségesek voltak a tagsághoz: őszinteség, bátorság, segítőkészség, szorgalom, feddhetetlen erkölcs. Kizárólag büntetlen előéletűeket (kivéve azokat, akiket politikai okok miatt büntettek meg) avattak fel, és nagyon hosszadalmas volt a próbaidő a végleges befogadásig.

Az abakua titkos társaságok igen fontos szerepet játszottak a múlt században, a szabadságharc szervezése idején. A kispolgárság körében a szabadkőművesek szervezték meg a harcot. A nép körében viszont az abakuák. Világosan kimutatható az abakuák határozottan haladó szerepe a politikai pártok és szakszervezetek kialakulásáig. Ekkor szerepváltás

⁵⁰ Davidson, B.: *Black Mother*, London, 1961, 193. old.

⁵¹ León: I. m., 349. old.

⁵² 1968-as gyűjtéséből. Jellemző, hogy ez az adatközlőm szabadkőműves is volt.

következik be. A társaságoknak egy része csatlakozik az újonnan alakult politikai pártokhoz, részt vesz azok megszervezésében, alakulásában. Nem véletlen, hogy a kubai munkásmozgalom neves alakjai eredetileg abakuák voltak. A társaságok többsége azonban bűnöző szervezetté alakult át. ők irányították a kábítószer-csempészt, a prostitúciót, közülük toborozták a sztrájktróket, a politikai provokátorokat a haladó erőkkel szemben, a kubai alvilág legfőbb irányítói lettek. Rendkívül jó kapcsolatban voltak a köztársasági Kuba korrupt kormányaival (amelyek gyakran látványos hadjáratokat indítottak ellenük, de a valóságban pénzzel segítették őket) és a hasonló jellegű amerikai maffiává). Viszont azt a szárnyát, amely a politikai életben az imperializmus elleni harcban kötelezte el magát, nagyon komolyan üldözték. Nemcsak az államapparátus, hanem a többi társaság is. Azonban a politikai szférában mindkét fajta társaságnak nagyon nagy befolyása volt.

Jellemző a következő történet: A század elején történt Havannában, Guanabacoa negyedben. A spanyol származású polgármester, akit Rodriguez Batistának hívtak, azzal vált híressé, hogy látványosan hadat üzent a titkos társaságoknak. Többször berontott a „cuarto fambá”-kba, azaz a szakrális szobákba, ahol az abakua szertartások és ünnepek játszódtak le, és lefoglalta az ott talált mágikus tárgyakat. A bűnüldözésben szerzett érdemeiért magas kormánykitüntetést kapott. Rodriguez Batista ugyanakkor az egyik potencia (társaság) vezetőségi tagja volt, és a nagy hajtóvadászatok előtt mindig figyelmeztette a potenciák főnökeit, hogy biztonságos helyre helyezték el a valódi kegytárgyakat.

Az abakua társaság felépítése nem leszármazási csoport mintájára, hanem az eredeti ekpe társaság szerkezeti felépítése nyomán alakult ki. A hierarchiarendszer három fokozatból áll. A legalsónál az újoncok vannak. A következő fokozatnál az altisztek vagy segédek találhatók. A piramis csúcsán a vezetőség áll. Nagyon merev törvények szabályozzák a vertikális mobilitást e hierarchikus rendszeren belül. Az új társaságok a régi társaságok égisze és védelme alatt jönnek létre. „Los viejos apadrinan a los nuevos” – ahogy egyik adatközlőm mondta.

A közölt rajz segít felidézni a társaság keletkezésének történetét, amely fontos mozzanata a társasági szertartásoknak. Adatközlőm, aki a *nasao* vagy *nasakó* (varázsló) tisztséget tölti be egy nagyon régen alapított társaságban, így magyarázta el nekem az abakua társaságok eredetét:

„Volt egy folyó, az Oddán, amely a hegyen, Eruacuá-ban eredt, és a tengerbe ömlött (mert minden folyó a hegyen születik és a tengerhez siet

meghalni), Oddán Condó-ba. A folyó egyik partján éltek az *efo*-k és a túlsó partján az *efik*-ék. Azok mind ekoi-k voltak. Az Efő földön született a boszorkányság és az Efik földön az ének, meg a dob, meg a tánc, meg a szép ruhák. A folyóban viszont Tanze élt, régi ekoi főnök, aki meghalt, de a lelke egy halba költözött, és tovább élt.⁵³ ⁵⁴ A halnak különös hangja volt, és mindennap megszólalt.⁵⁵ Mindenki tudni akarta, hogy honnan származik ez a titokzatos hang, de senkinek sem sikerült, kivéve Nasaónak, az efők varázslójának, aki a *mpaka menso* mindenlátó szarva tükrében⁵⁶ mindennap látta a halat, meg is fejtette a hangját, és Tanze üzenetének segítségével jólétet teremtett az efőknek.

Az efik-ek sejtették, hogy Nasaónak sikerült megfejteni a titkot, de semmit sem tudtak biztosan. Egyszer Sikán, a nő, ment a folyóba vízért, és meghallotta a titokzatos hangot. Hiába jött ki a folyóból, akkor is hallotta, mindig nagyon közel, szinte maga mellett. Végre észrevette, hogy a hang a korszójából jött ki: elfogta a hangot! Nagy izgalommal kinyitotta, és meglátta a halat. Viszont Nasaó is látta a történeteket csodatükre segítségével⁵⁷, és sietett Sikán elé, hogy elragadja tőle a halat. Sikán pletykás, mint minden nő (ezért mi nem fogadunk be nőket), ekkor találkozott sze-

⁵³ „Sacred fish, tenanted by the souls of men, swin in the waters, while above soar fish eagles, black and white, the totem or 'affinity' of many chiefs of the race.” Talbot, A.: *Life in Southern Nigeria*, London, 1967, 70. old.

⁵⁴ „Al recorrer la región de Aro Chuku para destruir el sitio sagrado del Tremendo Hechicero (Long Juju), acabar con el tráfico de esclavos y abrir la región al comercio europeo, descubrieron un recodo labrado toscamente en la roca en una poceta de agua de unas doce pulgadas de profundidad que estaba Ueno de unos peces mansos grisáceos, con largos memelones y penetrantes ojos amarillos, que tenían un aspecto de lo más raro cuando se deslizaban silenciosamente dentro del agua clara en la oscuridad de este osario (el lugar estaba Ueno de huesos y calaveras humanas y otras ofrendas) de.sapiencia hechicera, el cual estaba cubierto por una tupida enredadera. Estos peces se consideraban sagrados.” Argeliers León idézi Partridge-t, León: I. m., 344. old.

⁵⁵ „The bull-roarer is always associated with the ceremonies but in addition there is the Ekkpe voice, which appears to be something quite different and may be similar to the Zulu whistling spirit, the Umlozi.” Talbot: *Southern Nigeria*, I. m., 780. old.

⁵⁶ A *mpaka menso* a kubai bantu varázsló fontos kelléke. Azon „nézi” a jövőt, a múltat és a jelent. Szarvasmarha szarvából van, amelyet különféle mágikus szerrel töltenek meg. A szélesebbik végén tükör van elhelyezve. Azon keresztül lát mindent.

⁵⁷ Nasaó és a csodatükör motívum önkéntelenül eszünkbe juttatja a Hófehérkében előforduló azonos motívumot.

relmével, aki az efik törzsből való volt. Tudta, hogy nem volna szabad elmesélnie, hogy mit talált, és mit fedezett fel, ezért elhatározta, hogy nem mondja meg. Szeretője észrevette, hogy valami van Sikánnal, furcsán viselkedik. Azért szeretkezett vele, hogy Sikán mondja meg, mi a titka.⁵⁸ Végül is Sikán megmondta.⁵⁹ Erre szerelme sietett átkelni a folyón, hogy elmondhassa az efiknek a nagy titkot.

Nasaó közben megtalálta Sikánt, és megölte, mert kifecsegte a titkot (útközben Nasaó megnézte tükrében, hogy mit művel Sikán. Onnan tudta, hogy mi minden történt), de amikor megnézte a halat a korsóban, az is halott volt. Erre Nasaó eltemette Sikánt a Ceiba-fa alatt, és a bőréből dobót csinált, az *ekue*-t, amelyiknek a hangja ugyanolyan volt, mint a halnak. Utána Nasaó összehívott hat vezető embert az efők közül, és a Ceiba-fa alatt, a dob előtt elmondotta a titkot, és megeskette őket, hogy őrizni fogják mindhalálukig. Így jött létre az első potencia.

Közben Sikán szeretője éppen nagy vígan mondta a titkot az efikeknek, amikor megszólalt a titokzatos hang, mintha mi sem történt volna. Mindenki meghallotta. Erre megölték Sikán szerelmét, mert azt hitték, hogy becsapta őket. Közben az abakua társaság egyre jobban terjedt az efők partján, és már az efikek megértették, hogy mégis van valami nagy titok. De ezt a titkot csak Kubában fejtették meg, miután átkeltek a tengeren.⁶⁰ Akkor békét kötöttek az efőkkel, és egyesültek, közös társaságokat alakítottak, amelyekben egyesült a zene, a tánc, a szép ruhák, a boszorkányság és a nagy titok.”⁶¹

⁵⁸ „Its principal tenet is the worship of ancestors and of the spirit of fertility, while, like in Yoruba societies, it was hostile to women and was one of the chief male instrument to keep them in subjection. Curiously enough it is said that it was originally a woman's society but was captured by the men, probably about the time that the katter wrested the chief power from them, for the Ekoi were originally a matriportestal tribe.” Talbot: *Southern Nigeria*, I. m., 780. old.

⁵⁹ „We learned that the secrets of Egbo were brought down to earth, in high and far-off times, by a divine woman, who revealed its mysteries to her terrestrial sisters...” Talbot: *Southern Nigeria*, I. m., 171. old.

⁶⁰ Azért, mert ezek a társaságok a Cross folyó ellenőrzésére és az újfajta kereskedelmi forgalom irányítására keletkeztek. Nyilvánvaló, hogy Kubában, ahol nem volt mit féltetniük egymástól, hanem összetartani az elnyomás ellen, kibékültek és egyesültek.

⁶¹ „Sólo se distinguen dos estilos de toques y cantos y esto unicamente por el aire con que se ejecute, son las diferencias entre los toques efi y efó. En Cuba se identifican con estos nombres dos tribus que en Africa estaban separadas por el rio Oddán (de la Cruz). Los de efó poseían el secreto, pues entre ellos habia

Adatközlőm szerint *Efikebuto Efikebutón* volt az első kubai potencia, amely az apapá kalahári cabildo védelme alatt született, és rabszolgákból, valamint szabad négerekből állt. Utána jött *Itiarocande*, a Reglai kikötőben. Utána *Nuncue*, ő Havannában, ezután *Guanabacoa Efó* (Guanabacoa régebben önálló város volt, ma már Havannához tartozik. Jelentős cukornádültetvények és cukorgyárak voltak itt, ezért nagyon sok rabszolga volt e körzetben); *Itta Fondobá* Matanzasban; *Itinacanimá* Cardenasban.⁶²

Minden abakua szertartást Abassi⁶³ ⁶⁴ és Jézus Krisztus védelmével tartanak. A rituáléhoz tartozik az is, hogy nem szabad spanyol nyelven megszólalni, csak az efikek nyelvét használják. Az avatási szertartást a legnagyobb titok fedi. A szertartás, amely a társaság hierarchiájában a legmagasabb helyet foglaló vezetőség előtt zajlik, legkiemelkedőbb pillanata az, amikor az újonc meghallja a Tanze hangját, és esküt tesz arra, hogy még az élete árán sem fogja elárulni a titkot. Ez a titokzatos hang a szoba egyik lefüggönyözött sarkából jön, és úgy érik el, hogy a dob ütőfelületére támasztanak egy kis bambuszpálcikát, és ritmikusan dörzsölgetik.

Az abakua szertartások előtt egyes tagok beöltöznak *ireme*-knek (ördögöcskének), akik az ősöket jelképezik, mintha ellenőrizni jönnének a szertartást. Argeliers León azt írja róluk, hogy

„Uno de los personajes más pintorescos de las cofradías abakuá es el diablito o ireme. Su vestimenta y sus bailes son lo más característico de

ocurrido el suceso de la Sikanekua, la mujer que encontró al pez Tanze. A partir de aquí las leyendas recogen las pugnas de ambos territorios para dominar la voz. En cambio los efi eran dueños de los tambores, de la música. Los toques de los efi son más rápidos y figurativos, mientras que los de efó tocan más lento y los diseños rítmicos son menos figurativos, resultan rítmicamente más sintéticos.” Argeliers León: *Del canto y del tiempo*, Havanna, 1975, 84. old.

⁶² „La mayoría de estos grupos se ubicaron en los dos centros urbanos marítimos de mayor importancia: al Habana (Marianao, Regla, Guanabacoa y el propio municipio habanero) y Matanzas hasta Cárdenas.” León: I. m., 81. old.

⁶³ „Belief in a supreme being, Abassi, is general, the name being used by pagans and Christians alike. Abassi is a sky god, regarded as the creator of men but aloof and almost indifferent to mankind. There is no specific cult, priesthood or place of worship for Abassi.” Forde and Jones: I. m., 78. old.

⁶⁴ „There is a general tendency to syncretize Abassi with the Christian God. This entity is considered omniscient and omnipresent as well as concerning human conduct.” Messenger, J. C: *Religious Acculturation among the Anang Ibibio in Continuity and Change in African Cultures*, Chicago, 1983, 291. old.

nuestro folklore. El ireme representa un ente sobrenatural que viniera a la tierra y compareciera ante cada una de las ceremonias que integran la fiesta abakuá, para dar fe y comprobar la corrección de cuanto se hace. De aquí que existan muchos iremes de acuerdo con la complejidad del rito.”⁶⁵

Rendkívül érdekes jelrendszert fejlesztettek tovább az abakuák Kubában. Ezek a jelek nem ideogrammák, nem helyettesítik a gondolatokat, hanem inkább kiegészítik, tökéletesítik azokat. Háromféle jel van: az egyik a *gando*, amelyekkel mítoszokat, a szertartás mozzanatait, teljes cselekedeteket ábrázolnak. Az *anajoruana*-val ábrázolják a különböző tisztségeket, melyből az abakua szerkezeti felépítése áll. Vannak még pecsétek, melyek a társaságokat, a potenciákat ábrázolják.

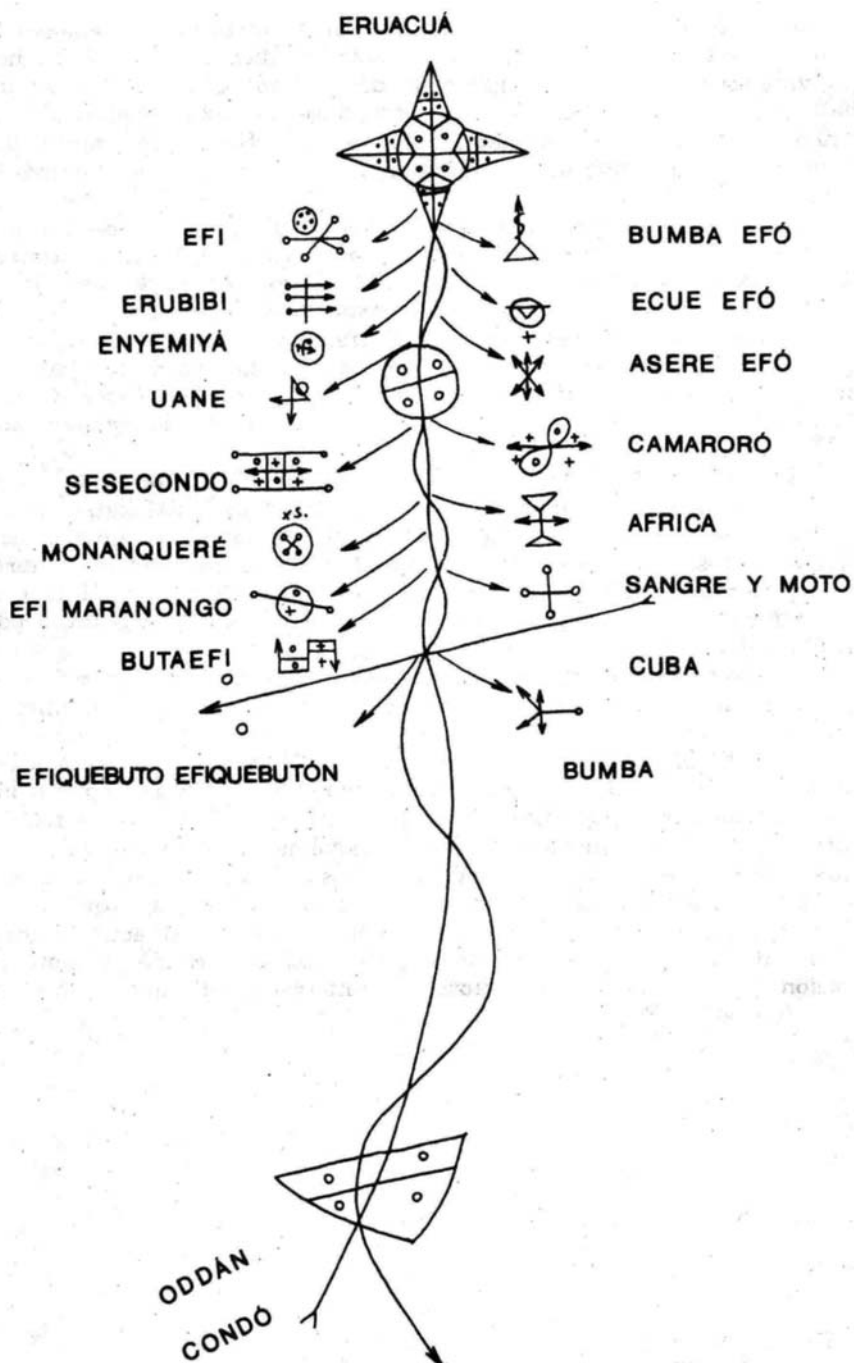
Ez a jelrendszer a kubai kultúra legizgalmasabb jelenségeinek egyike, melyről alig vannak utalások Afrikában. Így nagyon nehéz összehasonlító vizsgálatokat végezni.

Argeliers León azt írja e szimbolikus jelekről, hogy:

„Los trazos abakuá son verdaderas senates que representan relaciones sociales, que implican movimiento y situaciones topográficas e identificaciones individuales de relaciones clasistas, más cerca de un moderno mapa económico que de un sistema preescritural. Sobre los símbolos empleados en estos trazos no transcurre la memoria, es decir, no actúan acompañando una acción temporal sino que se hacen estáticos y hasta reversibles. De aquí que por no representar acciones-trabajo, o provenir de tal simbología, o servir de guía a una declamación o canto en su realización temporal, no logren estilizarse o sintetizarse sino que sigan el curso del arte decorativo.”⁶⁶

⁶⁵ León: I. m., 81. old.

⁶⁶ León: *La Sociedad Secreta Abakuá*, I. m., 353. old.

1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.	9.
Neve	Nigériai megfelelője	Katolikus megfelelője	Hatalma	Atributumai	Ábrázolási formák	Áldozatok, táplálékok	A szent napja	Színek
Olofi v. Olodumare v. Olorum	Olorum "The Sky God"	A Mindenható Isten	Teljes hatalom az emberek fölött, de „deus otiosus”	Hosszúkás alakú ezüst csörgő	Fehér ló fark-szöréből legyező, csörgődob			
Obatala	Orishala, Obatala "God of Whiteness" or "King of White Cloth"	Nuestra Señora de las Mercedes Szűzanya	A fejek Ura, égi és földi istenség	Fehér zászló, fehér ló farokszöréből legyező, 4 ezüst karperec, 1 nap, 1 hold, 1 kis létra, mind ezüst, 1 csörgődob, 1 ezüst csengő	Nuestra Señora de las Mercedes litográfiája és szobra, levestál	Galamb, kakas, egér, bárány, mind fehér, gyöngy-tyúk, tej	Szeptember 24.	Fehér
Eleggua, Eshu	Eshu, Elegua, "The divine messenger the youngest and cleverest of the Devil in the Yoruba belief	Prágai Kisjézus, Keresztelő Szt. János, Anima Sola (tisztító tűzben égő lélek), Szt. Antal, Szt. Bertalan	Az útke-reszteződések, a sors, a hírközlés istene, bajkeverő gyermek-isten	Gyermek játékok, pörgőcsiga, sarkánysíp, pipa fából, bot, dobókocka	Egy cementfej, melynek a szeme kauricsigából van	Kakas, egér, kecske, jüta (kubai rágszáló), füstölt hal, nádpálinka, rum	Nincs meghatározott napja	Fekete, piros

1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.	9.
Neve	Nigériai megfeleltetője	Katolikus megfeleltetője	Hatalma	Attributumai	Ábrázolási formák	Áldozatok, táplálékok	A szent napja	Színek
Ogun	Ogun the god of iron God of War	Szent Péter (J. Busta- mente szerint Szt. Péter és Szt. Pál egyszerre)	Hadiisten, vasak, kulcsok, szerszá- mok, vasút, láncok, járművek ura, a hegyek ura	21 db szer- szám, 4 lópatkó, nádvágókés	Egy vasúst, benné 21 szerszám- munkát. Egy ún. katolikus készítette vasálvány, melyről ugyancsak 21 db szerszám lóg	Elegguával együtt étkezik	Június 29- de tulaj- donképpen nincs meg- határozott napja	Lila, bordó
Ochosi	Ochosi a Hunter God	Szt. Norbert, Szt. Izidor	Vadászat, börtön	Nyíl, vadász- fegyverek	Egy nyíl a chiviriqui tetején és egy másik Ogun üstjén	Elegguával és Ogunnal együtt etetik	Nincs meg- határozott napja	Lila, tigris- bőrből készült kapucni
Babalu Ayé	Shopona, Baba, Babaluaiye, God of Smalpox	Szt. Lázár	Bőr- és nemibeteg- ségek és járványok szentje	Kis mankók, jutazsák, 2 sárga kutya	Katolikus litográfiája, fa- vagy gipsz szobra, levesestál v. agyag- kancsó	Gyöngy- tyúk, galamb, nyers hús, száraz bor	December 17.	A juta- zsák színe
Changó	Shangó, God of thunder	Szent Borbála	A férfias- ság, a dobok, a tűz, a tűzerek, a menny- dörgés istene	Dobok, szekerce, piros palást	Citrusfá- ból faragott bábú, melynek feje fölött szekerce lóg. Szt. Borbála litográfiája és szobra	Kecske, birka, fekete v. tarka kakas, nádpálin- ka, rum	December 4.	Piros

1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.	9.
Neve	Nigériai megfelelője	Katolikus megfelelője	Hatalma	Atributumai	Ábrázolási formák	Áldozatok, táplálékok	A szent napja	Színek
Ochun	Oshun the Yoruba Venus	Nuestra Señora de la Caridad del Cobre, Kuba patrónusa Cobrei Caridad Szűzanya	Az édesvizek, a szeretem, a szépség, az arany istennője	Öt darab réz v. arany karperec, pávatoll legyezők, arany ékszer, sárga zászló, csörgő sárga fémből	A katolikus litográfia vagy szobor. Levesestál	Sárga tyúk, kecske, méz, sör, pezsgő	Szeptember 8.	Sárga
Yemayá		Nuestra Señora de Regla Reglai Szűzanya	Az anyaság, a tenger istennője	Hét darab réz v. bronz karperec, két zászló, kishajó, kiskacsák, tengeri kagylók, csörgő barna fémből	A katolikus litográfia és szobor, levesestál	Bárány, kacsa, kakas, édes vörösbor	Szeptember 7.	Kék
Oyá		Nuestra Señora de la Candelaria (Gyertya-Szentelő, Szűz Anya) Szent Teréz	A halál, a temetők, a villám, a vihar istennője. Nagyon harcias istenség	Kilenc darab bronz karperec, egy kilencszínű zászló v. kilenc különböző színű zászló	Katolikus litográfia, levesestál	Bárány, gyöngytyúk	Február 2.	Barna, de általában a szívárvány színei

SUMMARY

Concepts of Syncretism and Transculturation

On the basis of an analysis of Afro-Cuban religions the author proves that the merging of African and Christian elements in Cuban religion cannot be interpreted through the concept of syncretism.

„Syncretism only refers to the connection of religious systems which are similar, in the course of syncretism the receiving culture adopts those elements of the other culture which are more differentiated or are considered to be more efficacious. ”

In Cuba, however, we are faced with a different process, Afro-Cuban religions for example retain Yoruba and Catholic elements in their original form. This could best be described by the concept of transculturation, which term had become widely accepted through the works of a Cuban anthropologist, Fernando Ortiz. Transculturation is the creation of a new culture under new circumstances through a process whereby neither of the original cultures are pushed into the background, nor are they forgotten, simply they merge into a new culture.

The paper portrays the process of transculturation through two examples taken from Cuba. The first is the survival of Yoruba culture. The Yoruba culture has survived in the *Santería* (sacred community) religious communities. They have retained the Yoruba language, their customs, even their saints, but they identify the latter with Catholic saints. The original kinship group has become a religious community. The author describes the initiation ceremonies and belief system of the *santería* on the basis of her fieldwork.

Her other example describes the *Abakua* male secret society the origin of which can be traced back to Africa (to the Egbo secret society of the Ibibio and the Ibo of Southern and Eastern Nigeria), and which had been formed in Cuba during the first half of the 19th century. Its hierarchical system is threefold: at the bottom are the initiates, then follow the junior officers, and finally the leaders are on top. The societies had played an important part during the independence movements of the 19th century,

when they organized the people. At the time of the formation of political parties and trade unions some of them joined these while the majority organized themselves as criminals. The paper acquaints us with the ceremonies of the society.